

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ZAPADNOSLAVENSKE JEZIKE I KNJIŽEVNOSTI
KATEDRA ZA ČEŠKI JEZIK I KNJIŽEVNOST
ODSJEK ZA KROATISTIKU

MATEJA MEDEŠI
**JEZIKOSLOVNA ANALIZA DAVIDOVIH PSALAMA U PREPJEVIMA
JANA AMOSA KOMENSKOG I IVANA GUNDULIĆA**

Diplomski rad

Mentor: dr. sc. Dubravka Sesar, red. prof.

Komentor: dr. sc. Anđela Frančić, red. prof.

Zagreb, prosinac 2013.

Sadržaj

0. Uvod	1
1. Epoha tame	2
1.1. Političko-ekonomska situacija češkoga baroka.....	3
2. Humanistički i barokni jezik u kontekstu periodizacije češke književnojezične povijesti ...	3
3. Češka barokna književnost	6
3.1. Evangelički barok.....	7
3.2. Pjesničko djelo Jana Amosa Komenskog.....	8
3.3. Psalmi	9
4. Analiza	12
4.1. Slovopisna rješenja, pravopis i glasovne promjene	13
4.2. Morfologija.....	16
4.2.1. Imenske riječi	17
4.2.2. Glagoli	19
4.3. Sintaksa i leksik.....	22
4.3.1 Sintaksa	22
4.3.2. Leksik	24
4.4. Manje poznate riječi	26
5. Hrvatski književnojezični barok.....	27
6. Jezik hrvatskog baroka u kontekstu periodizacije hrvatske jezične povijesti	28
7. Hrvatski književni barok	30
7.1. Davidovi psalmi	32
8. Analiza	33
8.1. Slovopisna rješenja, pravopis i glasovne promjene	34
8.2. Morfologija	41
8.2.1. Imenice	41
8.2.2. Pridjevi i zamjenice	43
8.2.3. Glagoli	45
8.3. Sintaksa i leksik	47

8.3.1. Sintaksa	47
8.3.2. Leksik	49
8.4. Manje poznate riječi	50
9. Zaključak.....	51
Izvori	52
Literatura	52
Sažetak na češkom jeziku (shrnutí)	56
Ključne riječi (ključová slova).....	56

0. Uvod

U ovom diplomskom radu bit će analizirani prepjevi Davidovih psalama Ivana Gundulića i Jana Amosa Komenskog jer oba književnika psalme parafraziraju u razdoblju baroka s malim vremenskim odmakom. Jezkoslovnom analizom ustvrdit će se kakve su se promjene u češkom i hrvatskom jeziku događale u 17. stoljeću radi prikazivanja jezičnih standardizacija, pri čemu će biti izdvojene razlike u tadašnjim jezicima s obzirom na suvremene standardizirane jezike, ali i istaknute njihove sličnosti. Kako bi analiza bila podobna, najprije će biti izneseni književnojezični i povijesni konteksti u kojima psalmi nastaju radi pojašnjavanja zašto ih autori uopće prevode i zbog čega su važni. Budući da obje parafraze nastaju u baroknom razdoblju, uvod u njihovu jezikoslovnu analizu činit će barokni književni kontekst. Jezik psalama bit će prikazan i obrađen kroz usporedbu s gramatikama i pravopisnim savjetima koji su utjecali na psalme ili bili inspirirani njihovim jezikom, uz što će biti istaknuti elementi koji se poklapaju sa suvremenim standardnim jezicima. Analizi će biti podvrgnuti slovopis, pravopis, glasovne promjene, morfološki oblici, sintaksa i leksik.

U radu će najprije biti iznesen bohemistički dio i potom kroatistički kako bi čitanje bilo preglednije, ali i kako bi se lakše prikazao rasplet književnojezičnog i političkog konteksta koji završava analizom.

1. Epoha tame

Razdoblje nakon odlučujuće bitke Tridesetogodišnjeg rata, Bjelogorske bitke (1620.), u Češkoj se iz pogleda jezične standardizacije i povijesti književnosti dugo promatralo kroz političku etiketu „epohe tame“, tj. kao razdoblje propadanja i neukusa. Za takvo vrednovanje zaslužno je više faktora, ponajprije ekonomsko-politička situacija u češkim zemljama nakon poraza čeških staleža, ali i prosvjetiteljski racionalizam koji osporava baroknu religioznost pa time barokno stvaralaštvo etiketira kao manje umjetnički vrijedno (Stich 2000: 127). Osim prosvjetiteljske ravnodušnosti prema vjerskoj problematici, za loše vrednovanje zaslužno je i izostavljanje potrebnih kriterija u jezikoslovnim i književnim analizama. Druga nevolja koja je onemogućavala ispravno shvaćanje književnosti baroka je nedostatak perspektive koja bi dala priliku životopisima, priručnicima ili didaktičkim spisima da budu shvaćeni kao umjetnički vrijedni. Zbog toga se dugo tvrdilo da je češki barok bio pjesnički sterilan i da nije stvorio ništa što bi se moglo usporediti s vrlo uspješnim humanizmom. Pri vrednovanju su ga često uspoređivali sa stranim književnostima koje su u to vrijeme imale daleko bolje društveno-političke uvjete za razvoj koji im omogućuju pisanje djela svjetovne tematike, za što u češkim zemljama nije bilo mogućnosti. Češki je barok tako skoro isključivo vjerski orijentiran, a zbog namjenske ograničenosti djela dugo je bio loše ocjenjivan (Stich 2000: 128).

Veliki utjecaj na početak proučavanja barokne književnosti ima njemački književni teoretičar Heinrich Wölfflin kojega slijede teoretičari iz ostalih europskih zemalja nakon Prvog svjetskog rata, među kojima je i Josef Vašica koji u djelu *České literární baroko* (Prag, 1938.) prvi upozorava na pravu vrijednost češkoga književnoga baroka. Za vrijeme komunizma, tj. nakon 1948. godine proučavanje je baroka opet zanemareno da bi kratkodobno oživjelo u razdoblju Praškog proljeća, nakon čega se opet gasi sve do pada komunizma (Stich 2000: 126).

1.1. Političko-ekonomska situacija češkoga baroka

Situacija u češkim zemljama 17. stoljeća, naročito ako ju usporedimo sa zlatnom reformacijom, na sebe veže i više od sintagme „epohe tame“. Bilo je to razdoblje nasilne rekatolizacije potaknute od strane habsburškog apsolutističkog vladara i cara Svetog Rimskog Carstva Ferdinanda II. koji teško kažnjava ili daje pogubiti svoje političke i vjerske neistomišljenike, nekatoličkom plemstvu oduzima imovinu, a počevši s 1624. godinom donosi patente protiv nekatolika koji na početku ne smiju izjašnjavati svoju vjeroispovjest, da bi na koncu, ako prijeđu na katoličanstvo, bili primorani u roku od šest mjeseci napustiti zemlju (Čornej 2003: 274). S obzirom na to da se prije Bjelogorske bitke 85 do 90% stanovništva čeških zemalja izjašnjavalo kao nekatoličko, jasno je da zemlju napušta vrlo velik broj ljudi, većinom intelektualaca, što znači da se gradovi prazne, češko stanovništvo potisnuto je u sela, a na njegovo mjesto Ferdinand II. dovodi ideološki podobne plemiće, uglavnom strance s njemačkog govornog područja pa tako njemački jezik polako prevladava nad češkim koji ulazi u razdoblje stagnacije u procesu standardizacije. Osim toga, zemlja je ekonomski oslabljena i destabilizirana Tridesetogodišnjim ratom, vlada glad, bolest i opće nezadovoljstvo, što potiče val pučkih ustanaka. Uništena je do tada uspješna trgovina zbog straha od opasnosti na cestama i bolesti, pala je vrijednost novca, a pokušaj spašavanja blagajne 1623. završava državnim bankrotom (Čornej 2003: 275).

2. Humanistički i barokni jezik u kontekstu periodizacije češke književnojezične povijesti

Češkom književnojezičnom baroku prethodi zlatno doba humanizma i reformacije koje traje od druge polovice 15. do početka 17. stoljeća i obilježeno je snažnom kulturnom i jezikoslovnom aktivnošću samostalne češke reformacijske crkve Jednote bratrske, tj. Zajednice češke braće (Sesar 1996: 22). Budući da reformacija potiče normiranje narodnih jezika, češka je povijest 16. stoljeća obilježena velikim brojem rječnika i gramatika: najstarija češka gramatika uopće *Gramatika česká v dvojí stránce* s priloženim pravopisom i etimologijom¹ autora Václava Beneša Optáta, Petra Gzela i Václava Philomatesa izlazi 1533. godine u mjestu Náměšť nad Oslavou, slijede ju *Gramatika česká* (Beč, 1571.) Jana Blahoslava, *Grammatica Bohemica* (Prag, 1577.) Matouša Benešovskog Filonomusa, *Grammaticae bohemicae libri duo* (Prag, 1603.) Vavřineca Benedikta Nedožerskog koja dosljedno i potpuno kodificira tadašnju normu, a cijelo razdoblje zaokružuju trojezični i

¹ U tadašnjim se gramatikama etimološki dio odnosio na morfologiju.

četverojezični rječnici *Nomenclator tribus linguis* (Prag, 1586.), *Silva quadrilinguis* i *Nomenclator quadrilinguis* (Prag, 1598.) Daniela Adama Veleslavína prema kome se češko zlatno doba često naziva i Veleslavínov vijek (Sesar 1996: 30). To razdoblje obilježeno je i prijevodom Biblije pod nazivom *Bible Králická* (Kralička Biblija) koja je izlazila u šest svezaka u periodu od 1579. do 1594. godine, a preveli su je svećenici Češke braće s originalnih jezika, hebrejskog i grčkog (Čornejová 2010: 251). To je najvažnije djelo Češke braće prepuno bilježaka nevezanih uz originalno djelo iz kojih se može iščitati njihov cijeli nauk i filozofija, kao i sklonost kalvinizmu. U ovom je prijevodu Biblije velika pozornost posvećena jeziku, što se očituje kroz dosljednost u formiranju riječi i iz bogate sintakse, zbog čega je dugo bila uzor ne samo u krugovima Češke braće, nego i katoličkim piscima kao što je Matěj Václav Šteyer koji u uvodu u svoju gramatiku *Žáček* navodi kako je inspiraciju našao u češkoj Bibliji podijeljenoj u nekoliko dijelova koja je nekatolicima od velike važnosti (Komárek 2012: 30).

Razdoblja husitizma (15. st.), humanizma i reformacije (15. – 16. st.) i protureformacije (17. – 18. st.) svrstavaju se u prvo razdoblje češke jezične standardizacije u kojem se odvijaju važne strukturne promjene u jeziku (Sesar 1996: 22). U stručnoj je literaturi jezik podijeljen i na pračeški, staročeški, srednjočeški i novočeški jezik (Vuković 2013: 13–18). Barokni i humanistički jezik pripadaju srednjočeškom jeziku koji obuhvaća razdoblja od pojave humanizma do narodnoga preporoda u 19. stoljeću.

U fonološkom sustavu koji se formirao uglavnom do kraja 16. stoljeća možemo promatrati promjene u sustavu dugih vokala: od početnoga vokala *ú* i prijelaznoga diftonga *au* nastaje današnji diftong *ou* (*múka* – *mauka* – *mouka*), a paralelno s tom diftongizacijom odvija se i prijelaz dugoga *y* u *ej* (*pýcha* – *pejcha*), za što najviše primjera nalazimo u govornom jeziku i dokumentima, dok se književni jezik toj promjeni nastoji oduprijeti (Sesar 1996: 41). Vokal *ó* najprije se diftongizirao u *uo* koji se pak monoftongizirao u dugi vokal *ů* (*dóm* – *duom* – *dům*). Diftong *ie* nastao od dugoga jata monoftongizira se u dugi glas *í* (*viera* – *víra*, *vzieti* – *vzíti*), a dugi vokal *é* zatvara se i postaje dugi *í* (*řéci* – *říci*, *zelé* – *zelí*). Glasovna skupina *aj* prelazi u *ej* (*vajce* – *vejce*, *krajčí* – *krejčí*). Suglasnici također prolaze kroz važne promjene: u njihovu sustavu u 16. stoljeću više ne postoje korelacije mekoće s jedinom iznimkom *ll* u književnom jeziku, suglasnička skupina *šč* mijenja se u *št'* (*ješče* – *ještě*), a značajno je i prodiranje protetičkih glasova *h*, *j* i *v* (Sesar 1996: 41).

Promjene ne zaobilaze ni morfološko-tvorbenu jezičnu razinu: deklinacijski i konjugacijski sustavi pojednostavljaju se postupnim nestankom duala koji se djelomično očuvao sve do danas u deklinaciji imenica koje označavaju dvostruke dijelove tijela i deklinaciji broja dva, a deklinacije kojima je pripadao manji broj imenica nestaju, pri čemu se te imenice priključuju češćim deklinacijskim obrascima istoga roda. Redukcija deklinacijskih obrazaca rezultira nastankom dubleta, neke od kojih su značenjski sinonimne, a neke su pak djelomično značenjski ili stilski različite, npr. *o jazyku, o jazyce* (Sesar 1996: 42). U ovome se razdoblju počinju sve više razlikovati meki i tvrdi deklinacijski oblici. Na području glagolskih oblika i konjugacija također dolazi do promjena: prestaju se koristiti jednostavna prošla vremena (aorist i imperfekt), konjugacije se pojednostavljaju nestankom duala, participne se konstrukcije također pojednostavljaju, a infinitiv se pod utjecajem supina počinje skraćivati na oblik *-t* (npr. *dělat*) koji se u jeziku javlja od druge polovice 14. stoljeća. Pridjevi se sklanjaju prema mekom ili tvrdom obrascu, što se nije promijenilo do danas (Šlosar 1986: 299).

U ovom razdoblju češki književni jezik postaje polifunkcionalan, u skladu s čime obogaćuje svoj jezični fond domaćom leksičkom građom. Osim toga što pokriva sve potrebe umjetnosti, lingvistike, duhovnosti, znanosti itd., za jezik je ovoga razdoblja značajno što ga humanistički pisci obogaćuju domaćom frazeologijom, sinonimikom i metaforikom preuzetom iz pučkoga jezika i narodnih izreka (Vuković 2013: 16). Slovoписom tada polako ovladava tzv. „bratski slovoпис“ koji je kombinacija dijakritičkoga i kombiniranog slovoписа², a značajan će ostati i u vrijeme baroka (Komárek 2012: 31). Vrhuncem humanizma i standardnosti toga perioda smatra se autor Jan Amos Komenský koji djeluje u egzilu za vrijeme baroka i protureformacije. To razdoblje zbog društveno-političke situacije sa sobom donosi destabilizaciju humanističke jezične norme zbog koje lingvisti i teoretičari književnosti barok godinama negativno ocjenjuju zaboravljajući pritom na njegove vrijednosti koje se očituju s polazišta da postoji očita književnojezična stagnacija, ali da s obzirom na stilske diferencijacije jezik treba promatrati u kontekstu smjene stilskih formacija koje su mu određivale funkciju (Stich 1993: 50).

U 17. je stoljeću češki jezik još uvijek bio medij visoke književnosti što se osim u djelima Komenskog očituje i u radovima drugih egzilanata kao što su Jiří Třanovský, Pavel Stranský

² Kombinirani slovoпис (spřežkový pravopis) za zapisivanje karakterističnih čeških glasova koristi slovne kombinacije (npr. ph za f, ch za č, sh za š itd.). Takvim se slovoписom zapisivao češki jezik do 15. stoljeća, tj. do pravopisa Jana Husa *De ortographia bohemica* u kojem predlaže dijakritički slovoпис.

itd. (Stich 2000: 133), dok u povijesnim češkim zemljama jača utjecaj njemačkoga jezika pa je tako u 18. stoljeću barokni češki jezik sveden na popularne niže književne žanrove. U tim tekstovima pronalazimo glasovne promjene iz prošlih razdoblja koji nisu dokumentirani u visokoj književnosti: diftongizacija *y* u *ej*, protetsko *v* i zatvaranje dugoga *é* u *í* (Vuković 2013: 17). Za morfologiju je karakteristično preuzimanje dvojinskoga nastavka za instrumental množine imenica muškoga roda (*zubama* umjesto *zuby*), što se kasnije analogijom širi i na ženski i srednji rod (*dívkama* umjesto *dívkami*, *městama* umjesto *městy*) i na zamjenice i pridjeve. U ovom razdoblju postupnim približavanjem narječja u užoj Češkoj nastaje i općečeški supstandard (obecná čeština) koji se širi i na zapadnu Moravsku (Vuković 2013: 17).

Razdoblje protureformacije zatvara prvu fazu jezične standardizacije i otvara drugu čiji je prvi stadij obilježen „naporom čeških prosvjetitelja da uspostave poremećeni kontinuitet jezičnog razvitka (Dobrovský) i potaknu daljnje odvijanje procesa jezične standardizacije (Jungmann)“ (Sesar 1996: 46).

3. Češka barokna književnost

Teško stanje u zemlji nasilno dijeli češku književnost 17. stoljeća na dvije grane: na području čeških zemalja razvija se katolička književnost, a u emigraciji evangelička. Prisilno iseljavanje evangeličkih plemića bitno je uvjetovalo sastav književne publike koja je nestankom plemićkog dvora deformirana zbog toga što baš taj društveni sloj čini vrlo važan dio čitalačke publike (Stich 2000: 126). Ova je situacija uvjetovala već spomenuto negativno vrednovanje baroka koje se protegnulo sve do sredine prošloga stoljeća.

Prve naznake češke barokne strofe javljaju se još u predbjelogorskom razdoblju, prije svega u ranim djelima Jana Amosa Komenskog. Zbog toga se pretpostavlja da bi se, da nije bilo Bjelogorske bitke, češka barokna književnost, kao i barokne književnosti zapadnoeuropskih naroda, prirodno razvila u dva glavna toka, evangelički i katolički, pri čemu bi književni izraz i epoha bili posljedicom zajedničkoga razvoja, a oba bi književna toka dijelila neke zajedničke osobine (Stich 2000: 27). No, realnost češke barokne književnosti s jedne je strane književno stvaralaštvo emigracije čija snaga stvaranja slabi već nakon prvih pedeset godina, i s druge strane stvaralaštvo domaće katoličke književnosti koja čak i u vrijeme svoga najvećega procvata pokazuje tipične znakove nerazvijenosti, što je najvidljivije u usporedbi sa

susjednim njemačkim barokom, ali i ostalim europskim književnostima toga razdoblja. Najveći dio češke barokne poezije tvore kancionali, tj. zbirke duhovne poezije predodređene za pjevanje u crkvi, najveći dio proze čine postile, tj. zbirke propovjedi, a dramskim stvaralaštvom dominiraju latinske školske predstave. Iz toga vidimo da baroknoj poeziji nedostaje prigodna i umjetnička poezija, prozi nedostaje roman, a drami komedija i tragedija, što su većinom žanrovi koje vežemo uz plemićki dvor i gradska područja (Stich 2000: 127).

U pjesničkom jeziku toga razdoblja postoje dvije tendencije: prva koja se nadovezuje na tradiciju humanizma koristi brojne sinonime, antiteze i složene metafore, a druga, vezana uz usmeno stvaralaštvo, jezik obogaćuje usmenoknjiževnim izrazima i obratima, naglašava zvukovnu stranu stiha i koristi mnogo deminutiva i prirodnu metaforiku (Stich 2000: 128).

Sustavni opis književnoga jezika 17. stoljeća ne postoji do danas s iznimkama pojedinih autora, ponajprije Jana Amosa Komenskog. Književni jezik u granicama čeških zemalja koristio se jedino za protureformacijsku propagandu. Ograničenje funkcija književnoga jezika snizilo je njegovu razvijenost koja je potaknula jezikoslovce da unaprijede jezik, ali i očiste ga od neželjenih elementata, što se manifestiralo kroz purističku tvorbu neologizama. Osim toga, do danas nije podobnije istražena tadašnja češko-latinsko-njemačka trojezičnost književnoga prostora (Stich 2000: 127-130).

3.1. Evangelički barok

Najvažniji spisatelj češkog evangeličkog baroka bio je Jan Amos Komenský (1592.-1670.), književnik, pjesnik, teolog i pedagog. Završio je latinsku školu u Prerovu i nakon toga studije u Herbornu i Heidelbergu. 1616. godine postaje svećenikom Češke braće, protestantske vjerske zajednice usmjerene na praktični kršćanski život više nego na održavanje crkvenih tradicija, nastale još za vrijeme husitskih ratova. Pisao je latinski i češki, a još za vrijeme studija u Herbornu počinje prikupljati materijal za veliki češko-latinski rječnik. Slavu kao pedagog „učitelj naroda“ stječe u emigraciji svojim udžbenicima latinskog i tadašnjih modernih jezika te pedagoškim priručnicima (Kopecký 1983: 123).

3.2. Pjesničko djelo Jana Amosa Komenskog

U opsežnom književnom opusu Jana Amosa Komenskog pjesništvo zauzima tek manje, ali vrlo značajno mjesto, pa se tako Komenský baš kroz njega potvrđuje kao pravi umjetnik koji teži za novim sadržajem i novom formom. U mladosti je uz želju za uzvišenjem češke znanosti planirao preporoditi pjesništvo metričkom versifikacijom po uzoru na klasičnu rimsku poeziju jer u češkom pjesništvu 17. stoljeća nedostaje prozodijskih pravila. Cijeli se život bavio i silabičkom i metričkom versifikacijom u teoriji i praksi, ali uvijek s većim naglaskom na metričku jer je smatra više umjetnički vrijednom, pri čemu mu pomaže poznavanje djela njegova prethodnika Jana Blahoslava (Kopecký 1983: 124). Njegovi vjerski i patriotski nazori naveli su ga na zadaću i želju da češki jezik učini umjetnički i funkcionalno ravnopravnim ostalim velikim jezicima, što se najbolje vidi kroz njegovu djelatnost u Češkoj braći, koja u velikoj većini, isto kao i Komenský, napuštaju područja Češke nakon Bjelogorske bitke (Kopecký 1983: 125).

S pravilima metričke versifikacije Komenský se upoznaje još za vrijeme školovanja, a svoja znanja proširuje čitajući gramatike modernih živih jezika i mišljenja jezikoslovaca o tome koliko se metrička versifikacija uklapa u pravila određenih narodnih jezika. Svoju prozodijsku teoriju formirao je u raspravi *O poezi české* (O češkoj poeziji) (1620.) koja je trebala biti uvod u prepjev psalama prema istim pravilima (Kopecký 1983: 125). Rasprava je doduše anonimna, ali iz usporedbe s ostalim njegovim djelima temeljene na jeziku i svjetonazoru potpuno je jasno da pripada njemu. Nikada nije bila objavljena, ali je srećom sačuvana u prijepisu iz istoga vremena. U njoj Komenský spominje Vavřineca Benedikta koji je i sam autorom prepjeva nekih psalama pa s obzirom na to možemo smatrati da mu je on bio jedan od uzora kod prepjeva. Osim njega, kao glavne književne uzore navodi slavne češke humaniste kao što su Viktorin Kornel ze Všehrd, Václav Písecký i Daniel Adam iz Veleslavína na čiju se tradiciju nastavlja. Još od vremena studentskih dana, što potvrđuje i u raspravi, Komenský zastupa mišljenje da je od svih europskih jezika jedino češki sposoban u svoje pjesništvo uklopiti metričku versifikaciju (Kopecký 1983: 125). Ako raspravu usporedimo s njegovim ostalim teorijskim djelima u kojima većinom navodi prijedloge i razmišljanja o tome kako upoznati učenike s književnom teorijom i praksom, vidimo da djelo *O poezi české* takve ciljeve ne slijedi. Ono nije napisano kao udžbenik, nego kao manifest novoga pjesničkoga smjera generacije nezadovoljne dotadašnjim stanjem u češkom pjesništvu koja želi započeti novu pjesničku epohu (Kopecký 1983: 126). Tendencija koja se da iščitati iz rasprave je stvaranje samostalne narodne književnosti koja bi svojom tematikom i

izbrušenim jezikom stajala rame uz rame s ostalim velikim svjetskim književnostima. Osim toga, u djelu kritizira duhovno pjesništvo koje se nakon Jana Blahoslava polako gasilo, a svojom tematikom i tehnikom postalo zastarjelo. Komenský je izlaz iz takve situacije tražio ponajprije u formalnom principu, tj. u tehničkoj strani pisanja pjesama, unatoč tome što je osjećao da jedan dio problema počiva u njihovoj isključivoj božanskoj tematici koja ne dozvoljava razvoj nove pjesničke tehnike (Kopecký 1983: 127). U svojim djelima taj je problem riješio tako što je stariju vjersku tematiku osvježio i obogatio novim tonovima i formama, a i time što je izabrao novi pristup pisanja, metričku versifikaciju. Sudeći prema njezinim karakteristikama, raspravu *O poezi české* vjerojatno je htio izdati kao uvod ili epilog svojim zbirkama metričkih stihova, bilo to sa *Psaltirom (Žaltář)* ili s prepjevom Katonovih distiha (*Dionysii Catonis Disticha moralia latino et bohemico metro edita auctore J. A. Comenio*). Zapisi tih nekoliko metričkih strofa na kojima je Komenský skromno objašnjavao svoje teorije već tada naznačuju glavni smjer u kojem će se kasnije kretati poezija: u njoj će prevladavati kratki aforizmi, epigrami i odabrane izreke iz Biblije ili iz opusa antičkih pjesnika začinjene didaktičkom i moralističkom tendencijom i parafraze psalama, što je ujedno i odgovaralo njegovu teološkom i pedagoškom zvanju. Komenskoga su prije svega privlačila dva velika područja: komplicirano parafraziranje cijeloga psaltira i prepjev Katonovih moralističnih distiha. U oba je slučaja odabrao teme s dugom tradicijom u češkoj književnosti, a u njima je isto tako tražio utjehu i zamjenu za svećenički posao koji mu je naglo bio oduzet protureformacijskim terorom u državi (Kopecký 1983: 128).

3.3. Psalmi

U listopadu 1857. godine Pavel Josef Šafařík otkrio je u praškoj Sveučilišnoj knjižnici torzo metričkoga prijevoda psalama koji je češkim bibliografima bio potpuno nepoznat. Iste je prijevode međutim poznao Václav Jan Rosa koji u svojoj gramatici *Čechořečnost, seu Grammatica linguae Bohemicae* (1671.) u poglavlju o metričkoj versifikaciji navodi manje dijelove psalama baš iz toga psaltira, ali ne navodeći njihova autora (Jiriček 1861: XIV). Šafařík je najprije bio uvjeren da je otkrio prepjeve Vavřineca Benedikta, ali analizom jezika utvrđuje kako se radi o bratskom slovopisu jednakome onome u *Kraličkoj bibliji* i kako se ipak radi o djelu Jana Amosa Komenskog (Jiriček 1861: XV). Psalmi su označeni svojim rednim brojem pod kojim se nalaze u Bibliji, a ispod broja naznačeno je o kakvom se stihu

radi kako bi čitatelj mogao točno pjevati, npr. *métrem heroickým, métrem jambickým* itd. (Jiriček 1861: 1–58).

Prepjevi su psalama Komenskom vjerojatno bili lijek u teškoj životnoj situaciji osobnih i narodnih gubitaka kojime se lakše nosio s beznađem koje nije osjećao samo on, već je vladalo na cijelom području čeških zemalja i kod čeških emigranata. U pismu Petru Montani navodi kako mu je glavni poticaj za prepjev psalama bilo saznanje da je u Pragu 1620. godine bio uništen rukopis metričkih parafraza cijelog psaltira u autorstvu Vavřineca Benedikta pa je taj gubitak odlučio nadomjestiti vlastitim pjesničkim djelom (Kopecký 1983: 128). Neke od psalama preveo je već prije bjelogorske katastrofe, kao što je npr. psalam 117 koji navodi u raspravi *O poezi české*, dok ostali nastaju postupno s godinama u egzilu (Kopecký 1983: 129). Nemirno i nesigurno doba nije mu dozvoljavalo bolju i sustavniju koncentraciju na djelo. To saznajemo iz njegovih vlastitih bilježaka priloženih najstarijem tisku parafraza psalama 8, 24, 14 i 4 koje je kao primjer metričke versifikacije priložio udžbeniku *Janua linguarum reserata (Dveře jazyků otevřené, u daljnjem tekstu Vrata)* izdanom u Lešnoj 1633. godine. Ovdje piše kako su navedeni psalmi napisani u razdoblju od prije sedam godina (tj. 1626. ili 1627.), a istovremeno njihovim nepravilnim poretkom s obzirom na Bibliju naznačuje kronologiju njihova nastanka. Svoj zadatak nije dovršio ni u emigraciji gdje se sve više počinje baviti pedagoškim i filozofskim radom. Pjesništvu se intenzivnije vraća tijekom boravku u Amsterdamu od 1656. do 1670. godine kada se posljednji put okušao u dovršavanju parafraze psalama (Kopecký 1983: 129). Tako razrađen, ali ipak nedovršen torzo *Psaltira* tiskan je vrlo vjerojatno u tiskari Jana Paskovskog 1662. ili 1663. godine i potpuno je anonimno, bez naslovne stranice i predgovora. Svoga autora *Psaltir* nedvojbeno razotkriva kroz usporedbu sa psalmima izdanima u *Vratima* i kroz tip versifikacije na koji Komenský upozorava u pismu Petru Montani, a koristi ga upravo ovdje. U tom pismu govori o parafrazi psalama, a neke od njih i navodi kao primjere (Kopecký 1983: 128-130).

Parafraziranje je umjetničko stvaranje, izražavanje pjesnikove osobnosti i određenom vrstom njegove autostilizacije koju Komenský usmjerava na unutarnju formu, tj. prestilizaciju originalnoga teksta prema metričkoj versifikaciji kako bi stvorio novi stilistički pokret kojemu kasnije posvećuje teorijske spise i praktična učenja u *Atriju* (tzv. *Grammatica elegans*). Tekst koji je Komenský odabrao kao osnovu za obradu bili su prijevodi psalama iz *Kraličke Biblije* (Kopecký 1983: 129). Uzevši to važno djelo kao svoj predložak za umjetničko parafraziranje, Komenský se izravno nadovezuje na književnu i jezikoslovnu tradiciju, što će potvrditi i samim stihovima. Osim toga, oslanjao se i na stariji primjer parafraze psalama Jiříka Strejca,

također jednoga od prevoditelja *Kraličke biblije*, koji se u svojoj parafrazi inspirirao psalmima Ambrozija Lobwassera (*Psalter*, 1537.) (Kopecký 1983: 130).

U parafrazama Komenskoga pronalazimo sve mogućnosti i načine stvaranja ove književne vrste, prije svega različite stupnjeve ovisnosti o osnovnome tekstu. Pritom tekst *Kraličke biblije*, uzvišen u krugovima Češke braće na kanonski liturgijski tekst, Komenskoga ne ograničava i ne čini njegovu umjetnost neplodnom unatoč većoj ili manjoj ovisnosti o biblijskom originalu, koji se s obzirom na to u umjetničkom tekstu više ili manje očituje. Iz teksta se vidi kako je autor u neke psalme uložio više emocija s obzirom na svoju tešku osobnu situaciju, ali i politiku i ostale okolnosti u zemlji. Treba pretpostaviti da su prve parafraze objavljene u *Vratima* Komenskom najbliže i najintimnije (Kopecký 1983: 133). Već se iz njih raspoznaju sve značajke njegove pjesničke metode i tehnike s kojima se susrećemo i u svim kasnijim parafrazama u kojima se ne raspoznaje vremenski slijed jer njihova aktualizacija nije direktno usmjerena na konkretne povijesne ili političke datume. Ostali psalmi koji često slave Boga i zazivaju ga kao spasitelja siromašnih, gladnih i potlačenih i kao neprijatelja tirana, nepravednika i nevjernika, koji se često mole za sreću u ratu za oslobođenje naroda, ili oni koji zahvaljuju Bogu za spasenje i pomoć, odražavaju aktualnu atmosferu u doba pogubljenja, gladi i siromaštva tijekom Tridesetogodišnjeg rata i bez posebne autorske intervencije.

Da je Komenský kao polazišni tekst uzeo neki na stranom jeziku, njegov bi se ostvaraj možda činio izrazno i sintaktički neovisnijim i samostalnijim nego što je to u slučaju češkoga originala. S obzirom na to nije mogao izbjeći neke inverzije, izraze i izreke jer se morao pridržavati vjerske tematike, što mu je onemogućilo zamjenu takvih izraza njima sinonimima ili drugačijim ekvivalentima. U obzir treba uzeti i to da je Komenskom kao svećeniku Češke braće stalno misli okupirao kanonski liturgijski tekst, značajna prepreka u pokušaju da se u ovoj tematici njegova utjecaja oslobodi i krene prema samostalnom i drugačijem načinu razmišljanja i izražavanja (Kopecký 1983: 133).

4. Analiza

U jezikoslovnu analizu bit će uključeni psalmi 4, 8, 14 i 24 jer su među najstarijima, a izdani su i u udžbeniku *Janua linguarum reserata*, i psalmi 9, 17, 18 i 22 zbog toga što su među najdužima pa time daju više materijala za proučavanje. Unatoč tome što u ovom psaltiru nalazimo i neke od psalama koje je preveo Gundulić u *Piesnima pokornim*, oni će ipak izostati iz analize koja bi ostala nepotpuna zbog nedostatka psalama 101, 129 i 141. Osim toga, psalmi koje prevodi Gundulić važni su za katoličku obnovu (Prosperov Novak 1990: 3) koja Komenskog tjera u egzil. Jezik psalama bit će uspoređen se gramatikom *Grammaticae bohemicae libri duo* (1603.) Vavřineca Benedikta Nedožerskog koja dosljedno i potpuno kodificira normu svoga vremena, točnije, normu *Kraličke biblije* koju Komenský koristi kao predložak za parafrazu. Gramatika je napisana latinskim jezikom, a suvremena ju bohemistika smatra prvom češkom sustavnom gramatikom (Sesar 1996: 30). Zanimljiva je zbog toga što sadrži zapise iz nekih čeških dijalekata i bilježi stvarno stanje jezika koje ne pokušava regulirati (npr. bilježenje dubleta koje autor pojašnjava njihovim stilističkim funkcijama) (Komárek 2012: 30). Usporedbi će se priključiti i gramatika Matěja Václava Šteyera *Wyborně dobrý způsob jak se má dobře po Česku psáti neb tisknauti. Wytáženy z České Biblij, která na několik Dílů rozdělená a wejklady po kragich položeny wyfwětlená mezi nekatolickými gest v velké wážnosti...* (1668.), poznata pod nazivom *Žáček*, koja je također inspirirana jezikom *Kraličke biblije* (Sesar 1996: 37). Svoj uzor Šteyer doduše nikada ne spominje imenom zbog ideoloških nesuglasica (bio je isusovac), ali potpuno je jasno da riječ može biti isključivo o toj Bibliji jer je jedina važna među „nekatolicima“ koja je izlazila u dijelovima. Napisana je češkim jezikom kao dijalog između učitelja i učenika o pravopisu i u određenoj mjeri o tvorbi riječi. Analiza će se temeljiti i na usporedbi s kasnije nastalom gramatikom oca slavistike i preporoditelja Josefa Dobrovskog *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache* (Zevrubná mluvnice jazyka českého, 1809.) koja revitalizira jezičnu normu humanizma pri čemu kao glavne uzore uzima *Kraličku bibliju*, Komenskoga, Veleoslavínove rječnike i gramatiku Nedožerskoga (Sesar 1996: 50).

U psalmima će se analizirati slovopis, pravopis, morfologiju, leksik i sintaksu koji će biti upoređeni s navedenim gramatikama, ali i suvremenim jezikom. Kao i u kroatističkom dijelu, citati će biti navedeni u svom originalnom obliku.

4.1. Slovopisna rješenja, pravopis i glasovne promjene

U *Psaltiru* je očuvan originalni bratski slovopis koji se koristio sve od vremena *Kraličke biblije* do prvih reformi u gramatici Josefa Dobrovskog (Čornejová 2010: 312): glas /í/ zapisivao se kao *j* (*mjřj*), grafemom *g* bilježio se fonem /j/ (*stogj*), suglasnik /s/ grafemom *f* (*fwět*), suglasnik /š/ digrafom *ff* (*wffak*), a suglasnik /v/ grafemom *w* (*wáff*) (Kopecký 1983: 204-240)³. Nakon suglasnika /c/, /z/, /s/ i /š/ umjesto mekoga *i* bilježi Komenský tvrdo *y* (*znagjicý* umjesto *znající*) (Kopecký 1983: 204-240), što se potvrđuje i kod Vavřineca Benedikta (1603: 2) i Matěja Václava Šteyera (1668: 3), dok Dobrovský u drugom izdanju gramatike (1819.) uvodi tzv. analogijski ispravak pa ispred navedenih suglasnika predlaže pisanje mekoga *i* analogijom prema sličnim primjerima (prema N jd. *had*, N mn. *hadi* pisati N jd. *kos*, N mn. *kosi*). Kada piše češkim jezikom u gramatici, Dobrovský se koristi originalnim slovopisom iz *Kraličke biblije* (Komárek 2012: 38).

Bratski slovopis	
fonem	grafem
/í/	j
/j/	g
/ʎ/	ł
/s/	f
/š/	ff
/v/	w

O takvom bilježenju saznajemo iz navoda psalama u Rosinoj *Čechořečnosti* (Kopecký 1983: 203) i iz naputaka ispod novijeg izdanja psalama u knjizi *Johannis Amos Comenii opera omnia*⁴, dok Josef Jiriček u djelu *Časoměrné překlady žalmův Br. Jana Amosa Komenského pak Br. Jana Blahoslava...* (1861.) psalme izdaje suvremenim slovopisom očuvavši originalne pravopisne karakteristike i glasovne promjene. Budući da *Psaltir* nije dostupan u svom

³ Primjeri su preuzeti iz komentara ispod pjesama, vidjeti bilješku 4.

⁴ U knjizi *Johannis Amos Comenii opera omnia 4* izdan je cijeli *Psaltir* koji je prilagođen suvremenom jeziku (na stariji se pravopis, slovopis i glasovne promjene upozorava jedino u komentarima ispod pjesama).

originalnom obliku, sve navedene citate preuzela sam iz djela Josefa Jirička jer najvjernije prikazuje originalne psalme s kojima se ne poklapa jedino u slovopisu.

U *Psaltiru* je dosljedno zabilježavan prijelazni oblik *au* u procesu diftongizacije $ú > au > ou$ (*tvau velebí divnau*, *Boha kdož prau*, *na polích se pasaucích*, *zpaury jen se šetřete* itd.). Šteyer o diftongu ne daje posebnu pouku ali ga dosljedno koristi (npr. *spifovatelé kladau*, 1668: 7). Prijelazni oblik *au* potvrđuje se i u gramatici Vavřineca Benedikta koji napominje kako ga treba čitati kao *ou* (1603: 11), ali i kod Dobrovskog koji jezik humanizma uzima za uzor u svojoj gramatici.

U psalmima je dosljedno provedena i fonološka promjena $ú > ou$ (*au*) na početku riječi koja traje od početka 16. kroz cijelo 17. stoljeće. Za diftong *au* na početku riječi Vavřinec Benedikt kaže da se treba čitati kao *o* (1603: 2):

„...z vinic **au**rody shromažd'ují...“ (Psalam 4, dalje u tekstu Ps)
„**au**zkost jest veliká a spomocníka není.“ (Ps 22)
„...**au**zkost má hned na prostranno vychází...“ (Ps 18)
„**Au**toků zlostných na se cítě množství...“ (Ps 17)
„...všech **au**točiště svých chudých...“ (Ps 9)

Psaltir čuva i razliku između *l* i *ḷ*: *žalm*, *vytrhl*, *zlostně*, *lidé*, *stále*, *umlkni*. Na njihovu razliku upozoravaju Vavřinec Benedikt (1603: 5) i Šteyer (1668: 7), dok Dobrovský *l* uopće ne spominje i ne koristi. Šteyer još dodaje da ako iza *l* slijedi fonem /i/, valja ga bilježiti grafomom *y*: *miły*, *mały*. Iz ovoga vidimo kako je u 16. i 17. stoljeću još uvijek postojala razlika u izgovoru između *ḷ* i *l*, što potvrđuje i Šteyer:

„Neb gi/tá věc gest, že w těchto *flowjch*: *luft*, *zloft*, *hľaf*, *hľad*, *zlomek*, *hruběgi* a *pilněgi* má *fe* wyřknauti zavřené *ḷ*, nežli otewřene *l* w těchto *flowjch*: *ljbám*, *mjle*, *lige*, kdežto hned *geft* tenčeg/ffj a *ljbějffj* wyřknuti.“ (Šteyer, 1668: 7)

Jedna od karakteristika ovoga prepjeva je i skraćivanje dugih samoglasnika i produživanje kratkih: *na mne tahaucím*, *jest usudek*, *srđci upřímém*; *a protož upřímý*, *my v tobě všecko možem*, *před nami*, *zdaž není známo*, *všickni země* itd. Takvom stilizacijom teksta Komenský postiže ritam koji je za psalme vrlo važan jer su namijenjeni pjevanju (Jiriček 1861: XVII).

Budući da se radi o stilski obilježenom tekstu, neke glasovne promjene i pravopisne nepravilnosti proizlaze iz potrebe za zadovoljenjem ritma, rime i metrike. Tako radi rime i metričke versifikacije Komenský neke suglasnike bilježi duplo, čime ih dodatno naglašava (Jiriček 1861: XVII):

„...najíti dá miłost tu vám že **zasse** přijme vás...“ (Ps 4)
„na **prostranno** vychází...“ (Ps 18)
„...skutky hlášal **vessele**...“ (Ps 9)
„Ty však zůstáváš **svattý**...“ (Ps 22)

U imenici *vůle* radi postizanja rime Komenský provodi glasovnu promjene ů > o u dativu jednine:

„neb on ochotně, kdožkoli
hledá ho, dá se jim **k voli**...“ (Ps 9)

U nekim riječima Komenský meke suglasnike zamjenjuje tvrdima:

„Kdo's saužen**n**, k Bohu svému volej...“ (Ps 18)
„...paměť tratíte tak směle...“ (Ps 9)
„Oběť za hříchy smíření...“ (Ps 4)

Kako bi zadovoljio metriku spaja pomoćni glagol *biti* s naglasnom cjelinom ispred njega stavljajući među njih apostrof, što je danas karakteristika govornoga jezika, no bilježi se bez apostrofa:

„**Omráčil's** jich vzteklou rotu...“ (Ps 9)
„**kterýž's** mne často z saužení mnohých vytrhl...“ (Ps 4)
„...**Však's** zkusil naskrz srdce...“ (Ps 17)
„**Vyvedl's** při mau...“ (Ps 9)

Iz istoga razloga iza nekih riječi stavlja enklitike -t' i -ž čime ne mijenja njihovo značenje, već produžuje duljinu sloga i regulira ritam (ovdje nisu uključene odnosno zamjenice koje standardno imaju enklitiku -ž). Objašnjavajući enklitiku -ž u istoimenoj natuknici, Kott u češko-njemačkom rječniku (Prag, 1878. – 1893.) tvrdi kako ona sužuje pojam na koji je dodana, a kada se navezuje na imperativ, njome se dodatno ističe naredba. Upotreba ovih navezaka karakteristično je za područje južne Češke. Evo nekoliko primjera iz psalama:

„Vybra**lt'** sobě z lidí mne sám a k tomu hned oddělil...“ (Ps 4)
„Ulekněte**ž** se, vám radím, a víc nehřešte již...“ (Ps 4)
„Necha**žt'** jiní z rolí, z vinic aurody shromažd'ují...“ (Ps 4)
„Hospodine, ach veliká**t'** jest tvého jména velebnost...“ (Ps 8)
„Neb zda**ž** nemám co hlásit...“ (Ps 9)
„Dej**ž** at' plnau pomoc seznám...“ (Ps 9)
„Alet' chudý který**ž** čeká na svého pána...“ (Ps 9)
„Když vymýšlel zlost, nebyl**ot'** tu mého zhaubce kochání.“ (Ps 17)

U primjera *Nechažt' jiní*... dental z zamijenjen je palatalom ž (nechaz > nechaž).

Ritam i rimu također postiže skraćivanjem određenih riječi:

„**Protož** kde jsem, stojím, chodím...“ (Ps 4)

„Co člověk **neb** plod jeho bídný...“ (Ps 8)

„Lidé, že jen smrtní **sau**...“ (Ps 9)

Infinitiv piše u punom obliku na *-ti* ili *-ci*, ali ga ponekad zbog potreba skraćuje na *-t'*:

„Neb zdaž nemám co **hlásati**,

Zda v čem nemám i **plésati**?“ (Ps 9)

„A vězte, **žet'** daremně vám naděje se také činí“ (Ps 4)

„...**zkazit'** mne jen chcete?“ (Ps 4)

Skraćivanje infinitiva kod Komeskog objašnjava puno o njegovu razvoju: kratki infinitivni oblik na *-t* nastao je utjecajem supina i tek u 20. stoljeću postaje dijelom standardnoga jezika. Takav oblik pojavljuje se u jeziku od 14. stoljeća, a uz njega nalazimo i kratki oblik na *-t'* (*péct'*) koji čuva mekšanje konsonanta /t/ iz najstarijega dugoga oblika (Šlosar 1986: 240-241).

Za način bilježenja u *Psaltiru* važno je još spomenuti kako Komenský ispod riječi ili sloga stavlja luk kojime naznačuje kako tu riječ ili slog treba pročitati spojeno s prethodnom riječi ili slogom, što je važno za postizanje metričke versifikacije.

Analiza pravopisa i glasovnih promjena u tekstu omogućuje nam bolje razumijevanje povijesnoga razvoja jezika i daje nam uvid u jezik zlatnog doba humanizma koji je dugo vremena bio uzor jezikoslovcima i književnicima. Minimalne razlike od današnjega jezika potvrđuju činjenicu da je humanistički jezik standardiziran, što će se dobro vidjeti i u morfološkoj analizi.

4.2. Morfologija

Morfologiju u djelima Komenskog zanimljivo je proučavati u usporedbi s gramatikom Vavřineca Benedikta *Grammaticae bohemicae libri duo* koja se sastoji od dvije knjige: prva je nauk o riječima, a druga je posvećena sintaksi. U morfološko-tvorbenom dijelu gramatike Nedožerský daje kratku pouku o fonemima, deklinacijama i konjugacijama, a u sintaksi govori o sročnosti i upozorava na padežne i eliptične konstrukcije. U analizu će dobrim dijelom biti uključena i gramatika Josefa Dobrovskog, dok će primjera iz Šteyerove gramatike

biti nešto manje jer se on većinom bavi pravopisnim problemima uz koje daje primjere za deklinacije imenica i pridjeva, a glagola se dotiče vrlo kratko i sažeto.

Morfološka analiza temeljit će se na promjenjivim vrstama riječi čije će gramatički oblici biti uspoređeni s paradigmama u navedenim gramatikama, ali i sa suvremenim češkim jezikom. S obzirom na to da su psalmi sami po sebi konstruirani kao obraćanje Bogu, u njima nedostaju svi gramatički oblici pa zbog toga, jednako kao i u analizi Gundulićevih psalama, neće biti navedeni primjeri svih glagolskih oblika, lica, padeža imenica itd.

4.2.1. Imenske riječi

Pri analizi imenskih riječi u središtu će biti gramatički morfemi u psalmima i gramatikama koji se ne poklapaju sa suvremenim jezikom. Budući da se u psalmima nalazi ograničen leksički fond, kod Komenskog ne postoje primjeri za sve gramatičke oblike u određenim deklinacijskim obrascima. Oblici koji se poklapaju sa suvremenom normom neće se navoditi.

U fleksiji imenskih riječi kod gramatičara postoje određena nepoklapanja sa suvremenim jezikom. Vavřinec Benedikt deklinacijske obrasce dijeli na jednakosložne i nejednakosložne po uzoru na latinski jezik kojim je gramatika i napisana (1603: 14). Unutar tih dviju velikih grupa imenice dijeli prema rodu sklanjajući ih prema tvrdim i mekim obrascima s obzirom na to završava li njihova osnova na meki ili tvrdi suglasnik (Benedikt 1603: 14-34). Prva razlika od suvremenoga jezika koju nalazimo su množinski nastavci za dativ u podobrascima *lázeň* i *ulice* (u suvremenim gramatikama su to obrasci *píseň* i *ulice*, podobrasci deklinacijskog tipa *růže*): u oba deklinacijska podobrasca navodi nastavak *-em* (*ulicem*, *lázněm*, 1603: 16) analogijom prema deklinacijskom obrascu *kost*. Šteyer za ovaj padež navodi mogućnosti *-em* i *-ím* (1668: 35), dok Dobrovský navodi isključivo suvremeni nastavak *-ím* (1809: 235) pa iz toga možemo zaključiti kako je nastavak *-em* stariji. Kod Komenskoga nalazimo jedino noviji nastavak *-ím* (*přilnul k dásním jazyk můj*, Psalm 22).

Nepoklapanja sa suvremenim jezikom očituju se u deklinacijskom obrascu *předseda* (kod Benedikta obrazac *družba*, 1604: 23): za dativ jednine Komenský umjesto nastavka *-ovi* stavlja nastavak *-e* (*Bůh, jenž služe svému poraučí*, Ps 18) za što ne postoji potvrda u gramatikama. Benediktov obrazac za množinu ove deklinacije ne poklapa se sa suvremenim jezikom u dativu, lokativu i instrumentalu za koje navodi nastavke *-ám*, *-ách* i *-y* (1603: 23) analogijom prema obrascu *žena* umjesto suvremenih nastavaka *-ům*, *-ech* i *-y*, a s takvim se

množinskim rješenjem slaže i Dobrovský koji ispod obrasca žena navodi kako prema njemu treba deklinirati i imenice tipa *sluha* (1809: 235). U psalmima nalazimo samo potvrdu za dativ tog obrasca (*tvým slaužiti slauhám*⁵, Ps 7). Šteyer, jednako kao i Dobrovský, ne navodi poseban obrazac za ovakve imenice, dok Dobrovský sugerira kako se prema obrascu žena sklanjaju sve imenice koje završavaju na *-a*, što prema tome uključuje i tip *slauha* ili *předseda* (1809: 235).

U muškoj sklonidbi prema obrascu *kapaun* (danas obrazac *pán*) Benedikt za lokativ jednine kao prvi nastavak navodi *-ě*, dok nastavak *-u* navodi kao mogućnost koju imaju neke imenice, npr. *Kristu* (1603: 20) Šteyer (1668: 30) i Dobrovský (1809: 235) navode suvremene nastavke *-u* i *-ovi*, s time da Dobrovský upozorava na to kako postoje primjeri imenica s nastavkom *-ě*. Komenský koristi samo kratki nastavak *-u* (*zpívamt' chvály tvé v národu každém*, Ps 18). Za dativ jednine tvrde i meke muške deklinacije za živo Komenský uvijek stavlja kratki nastavak (*dá to Pánu, slavnému strážci*, Ps 9), najvjerojatnije kako bi zadovoljio potrebe stiha. Svi gramatičari, uključujući i današnje, za taj padež navode dva nastavka, već navedeni kratki *-u* i duži *-ovi* za tvrdu deklinaciju i nastavke *-i* i *-ovi* za meku deklinaciju. Uz *-u* ili *-i* Benedikt (1603: 21) navodi nastavak *-ovi* i u muškim deklinacijama za neživo (*domovi/domu, déšt'ovi/déšti*) za što kod Komenskog ne nalazimo potvrdu, no poklapaju se u lokativu množine (Benedikt 1603: 21) za koji obojica navode nastavak *-ích* (*cizozemci v hradích svých*, Ps 18; *Bezbožný v zvyklých tím bezpečněji hříších*, Ps 14) koji se danas koristi samo za imenice koje završavaju na *-k*, *-g*, *-ch* i *-h*, a za ostale se koristi *-ech*. U psalmima nalazimo i danas prihvatljivu upotrebu nastavka *-ech* za ovaj deklinacijski obrazac:

„...rozmařili, zasmradili v svých řeči, myslí, činech...“ (Ps 14)

Do daljnjih nepoklapanja dolazi u genitivu množine muških deklinacija: Benedikt navodi stari nastavak *-ův* (1603: 20) koji daje i Šteyer, ali uz novi nastavak *-ů* (1668: 30), dok Dobrovský navodi jedino *-ů* (1809: 235), jednako kao i Komenský (*Zahřměv na pýchu národů*, Ps 9; *stáda hovad, volů a ovec*, Ps 8). Za nominativ množine muških deklinacija Benedikt sugerira kako nastavak *-i/y* treba koristiti jedino za imenice koje predstavljaju živa bića, dok je duži nastavak *-ové* zajednički imenicama koje predstavljaju živo i neživo (1603: 21). S njime se slažu Šteyer (1668: 30) i Komenský (*národové, volové, tyrané, vozové, cizozemci...*), dok

⁵ S obzirom na to da potvrdu za dativ ove deklinacije nisam našla u psalmima koje sam odabrala za analizu, ovaj citat naveden je iz psalma 7.

Dobrovský za deklinaciju neživih imenica navodi samo kratke nastavke, a deklinaciji za živo dodaje još i nastavak *-e* koji se potvrđuje i u psalmima (1809: 235).

U tekstu nailazimo samo na jednu imenicu čiji se rod ne poklapa sa suvremenim jezikom - imenica *cele* ženskoga je roda, a kod Komenskoga se javlja u muškom rodu:

„Mne z **mého cele** vychvat' hoře...“ (Ps 9)

Zamjenice i pridjevi u psalmima se u potpunosti poklapaju s rješenjima trojice gramatičara koja se nisu promijenila sve do danas, dok primjere za brojeve u njima ne nalazimo, ali iz usporedbe starijih i suvremenih gramatika vidimo kako se oblici poklapaju.

Najvažnije razlike između jezika Komenskog i suvremenoga stanja su imenički nastavci za obrazac *předseda* koji se još nalazi u procesu promjena i preuzimanja nastavaka za muške deklinacije i u lokativu množine obrasca *hrad* za koji Komenský, kao i gramatičari (Benedikt 1603: 21, Šteyer 1668: 42, Dobrovský 1809: 235), koristi isključivo nastavak *-ích*. Ostale su razlike od suvremenoga jezika vrlo male, a u obzir treba uzeti i da se radi o stilski obilježenom tekstu pa Komenský ne koristi uvijek preporučljive oblike kako bi zadovoljio potrebe stiha.

4.2.2. Glagoli

S obzirom na tematiku psalama, najčešći glagolski način koji u njima nalazimo je imperativ kojime Komenský moli Boga za pomoć ili spasenje pa je zbog toga najčešće u drugom licu jednine, a postoje i brojni primjeri drugoga lica množine i trećega lica jednine i množine:

„Ach **nenechejž** i nyní mne v posměchu...“ (Ps 22)

„**Povstaň** povstaň Bože ó milý...“ (Ps 9)

„A **vězte**, žet' daremně vám naděje se tak činí...“ (Ps 4)

„...milost k sobě **at'** tu srdce mé **čije**...“ (Ps 4)

„**Uleknětež** se, vám radím, a víc nehřešte již...“ (Ps 4)

U posljednjem stihu pomoću prefiksa *u-* Komenský daje novu notu glagolu *leknout se* čiji je imperativ tako još više naglašen. Iz navedenih primjera vidimo kako se tvorba imperativa kod Komenskog poklapa sa suvremenim jezikom, a jednaka rješenja nalazimo i kod trojice gramatičara. Isti je slučaj i s tvorbom prezenta i perfekta. Za prezent glagola *biti* u psalmima je karakteristično to što se javlja zastarjelo treće lice jednine *jest*. Potvrdu za to nalazimo i kod

gramatičara koji uopće ne spominju današnji kratki oblik *je* (Benedikt 1603: 64, Šteyer 1668: 61⁶, Dobrovský 1809: 289):

„Co však to **jest** dobré...“ (Ps 4)

„...co člověk neb plod jeho bídný
jest...“ (Ps 8)

Futur Komenský također korektno tvori s obzirom na vid glagola. Svršeni glagoli nemaju posebnu formu za izražavanje futura pa njihovi prezentni oblici izražavaju buduću radnju, dok nesvršeni glagoli imaju posebnu formu tvorenu od svršenih oblika glagola *biti* i infinitiva:

„Takž **budu** svým bratřím velebné tvé jméno **hlásati**...“ (Ps 22)

„...on to k vůli **nezmění**...“ (Ps 4)

Do razlikovanja češkoga glagolskoga vida prvi je došao Vavřinec Benedikt baš kroz različite tvorbe futura glagola različitoga vida (Vokabulář webový: Vavřinec Benedikt z Nudožer).

Od glagolskih oblika još je važno spomenuti glagolske priloge ili transgresive (přechodníky) koje Komenský često upotrebljava, a danas se smatraju arhaizmima i nalaze se samo u starijim književnim tekstovima. U starijim gramatikama glagolski su se prilozii svrstavali među participe (tako ih obrađuje i Vavřinec Benedikt, 1603: 63), a u današnjim gramatikama ih možemo naći pod neodređenim glagolskim oblicima zajedno s infinitivom i glagolskim pridjevima.

Benedikt je glagole podijelio na tri razreda prema prvome licu jednine prezenta: prvome razredu pripadaju glagoli koji završavaju na *-ám* (1603: 55), drugome oni koji završavaju na *-ím* (1603: 58), a trećemu oni koji završavaju na vokale *-u* ili *-i* (1603: 61). S obzirom na ove razrede, navodi i tvorbu participa podijelivši ih na particip prezenta i particip perfekta. Dobrovský navodi pet glagolskih razreda, također s obzirom na njihov završetak u prvom licu jednine prezenta: glagoli na *-u* ili *-i*, na *-ím*, *-ám*, *-m* (nesvršeni prezent glagola *býti*) i *-ch* (aorist glagola *býti*) (1809: 288-289). Kasnije u tablici dijeli glagole prema infinitivu i prezentnom završetku na *-u* (*véztí – vezu*), *-i* (*píti – piji*), *-nu* (*hnouti – hnu*), *-ím* (*hléděti – hledím*) i *-ím* (*honiti – honím*) pa prema toj podjeli daje oblike za transgresiv prezenta i perfekta (1809: 294), dok Šteyer o glagolima ne govori puno pa tako transgresive uopće ne

⁶ Šteyer ne navodi konjugaciju glagola *biti* pa njegove oblike pronalazimo u tekstu, npr. ...*kdežto geft malé*, str. 65.

spominje. Svi nastavci za transgresive se poklapaju sa suvremenim gramatikama, ali postoji razlika u podjeli glagola: danas se oni dijele na pet vrsta prema trećem licu prezenta.

Transgresiv prezenta tvori se od osnove prezenta svršenih i nesvršenih glagola odbacivanjem nastavka *-ou* ili *-í* za treće lice množine i dodavanjem nastavaka *-a* ili *-e* za jedninu muškoga roda, *-ouc* ili *-íc* za srednji i ženski rod i nastavka *-ouce* ili *-íce* za množinu (Nekula, Rusínová 1995: 336), za što nalazimo primjere kod Komenskog:

„Co však to jest dobré, slepí zde **jsauce** neznají...“ (Ps 4)

„...zvuk svého **vydávaje** troskot...“ (Ps 18)

„Neb Hospodin **jsa** zástupů...“ (Ps 9)

„Lidé že jen smrtedlní sau,
by **poznajíc** umyslíti...“ (Ps 9)

Transgresiv perfekta tvori se od osnove perfekta svršenih glagola pridavanjem nastavaka *-ø* ili *-v* za muški rod jednine, *-ši* ili *-vše* za ženski i srednji rod i *-še* ili *-vše* za množinu, sve s obzirom na to završava li perfektna osnova na suglasnik ili samoglasnik (Nekula, Rusínová 1995: 336). Za transgresiv perfekta nalazimo primjere:

„...nebo málo pod angely níže's
jej **posadiv**, korunau panování nad tvory všecy
ozdobí ozdobnou; **poddav** jeho pod nohy všecko...“ (Ps 8)

„nad to již naše v mysl stezky **vzavše**...“ (Ps 17)

Za ostale arhaične oblike glagola kao što su npr. pluskvamperfekt, aorist itd. ne postoje primjeri u psalmima.

Iz morfološke analize psalama zaključujemo kako je s obzirom na malobrojna nepoklapanja njihovih gramatičkih oblika sa suvremenima jezik Jana Amosa Komenskog uistinu blizak suvremenom standardu i današnjem čitatelju vrlo lako razumljiv. Možda najočitija nepoklapanja su određeni padežni nastavci za imenice jer su još uvijek podložni promjenama i u procesu su standardizacije. Sve ostale promjenjive vrste riječi već su tada u vrlo bliskim stadijima svojih finalnih standardnih oblika, što potvrđuje jezik psalama, ali i gramatičari.

4.3. Sintaksa i leksik

U ovom će poglavlju biti obrađena odstupanja od suvremene sintakse i leksika, s time da se posebnu pozornost neće poklanjati redu riječi u rečenici jer su psalmi stilski obilježeni pa su zbog toga i slobodnije strukturirani. U analizu će biti uključeni i posebnosti jezika Komenskog i uklopiti ga u perspektivu razdoblja u kojem nastaje.

4.3.1. Sintaksa

Najveća sintaktička, a pritom i ritmička, cjelina koju susrećemo u psalmima je perioda. Njezin početak označen je velikim početnim slovom, a kraj točkom, ali ne radi se o običnoj rečenici, već o jednoj ili više rečenica koje predstavljaju misaonu cjelinu, a objedinjene su intonacijom (Králík 1970: 532). Rečenice unutar te misaone cjeline odijeljene su interpunkcijskim znakovima, ali iza njih ne slijedi veliko početno slovo kao u novoj rečenici, nego malo koje nam naznačuje o kakvoj se cjelini radi:

„...siło mi má přispěj! **p**rispěj a rychle retuj.“ (Ps 22)

„Ó vy, kterýž se bojíte Boha, chvaltež ho radostně!
všecko vy Jákobovo jej ctěte símě svaté.
Nezhdrł Bůh...“ (Ps 22)

„...A co pak, co člověk neb plod jeho bídný
jest, že ho tak vážíš? **n**ebo málo pod angeły...“ (Ps 8)

Perioda je vrlo upečatljiva sintaktička karakteristika razdoblja humanizma, a uz nju se u psalmima javlja i upotreba odnosne zamjenice na početku samostalne rečenice koja slijedi iza pauze na što upozorava Králík (1970: 533):

„...jiskry živé s uhlím řeřavým všudy práskáły vůkoł.
Kdež nebe z svých širokých...“ (Ps 18)

„...než postavil přepevně na trůn.
K němuž kdo moc jeho znají...“ (Ps 9)

„...na svatté v nebesích se stkvěje sláva hoře!
Kamž št'astný kdo přijde!“ (Ps 24)

U psalmima nalazimo brojne primjere partitivnog genitiva:

!Bůh z nebe sám, velký svůj tento se dívaje na svět,
tak zkažených započal **šetřit** pilně **lidí**...“ (Ps 14)

„**vrat'**, můj Bože, **síly**...“ (Ps 24)

„**svých uší** svatých, nyní mi, žádám,
nakloň ochotně.“ (Ps 17)

„Však's zkusil naskrz všudy **srdce mého**...“ (Ps 17)

Umjesto upitno-odnosne zamjenice *který* Komenský koristi ličnu zamjenicu *kdo*:

„Tak že ti nesmyslní, Boha **kdož** přou...“ (Ps 9)

„Všickní, **kdož** mne vidí...“ (Ps 8)

„Těm, **kdo** trpíc nátisk...“ (Ps 8)

Iz potonjega primjera vidimo i da se prema zamjenici *kdo* ravna i transgresiv koji je u jednini, unatoč tome što se odnosi na semantičku množinu.

Kada izriče usporedbu, umjesto priloga *jako* koristi upitno-odnosnu zamjenicu *co*:

„Ty mne **co** zřitedlnice své ostříhej...“ (Ps 17)

„všecky je rozpráštíł, pošlapav je **co** bláto...“ (Ps 18)

„Jsau všickni **co** jeden...“ (Ps 14)

Umjesto vremenskoga priloga *věčně* koristi genitiv plurala imenice *věk*, što je karakteristika biblijskih tekstova (Jiriček 1861: 16):

„...aby mohl král tudy jíti **věků**.“ (Ps 24)

Sintaktičke nepravilnosti u psalmima javljaju se isključivo radi zadovoljenja metrike. Tako u psalmu 4 Komenský koristi svršení glagol *vytrhnout* umjesto nesvršenoga *vytrhovat* koji bi na tom mjestu trebao stajati kao pokazatelj čestotnosti uz prilog *často*:

„...můj milý Bože,
kterýž's mne **často** z saužení mnohých **vytrhl**...“ (Ps 4)

U psalmu 14 tako nailazimo na primjer nesročnosti gdje su imenice *řeč* i *mysl* stavljene u lokativ jednine umjesto u lokativ množine:

„...rozmařilí, zasmradilí **v svých řeči, myslí, činech**...“ (Ps 14)

Posebnost sintakse Komenskoga su i vrlo razvijeni rečenični članovi:

„Obhájce mé spravedlivé pře, můj milý Bože,
kterýž's mne často z sauzení mnohých vytrhl, k tobě
aj opět volám, prosím miłosti tvé sobě.“ (Ps 4)

Iz ovoga primjera vidimo koliko Komenský razvija objekt i predikat, a ujedno i kako proširuje i konstruira svoje zavisnosložene rečenice. Ovim se sintaktičkim karakteristikama Komenský izravno nadovezuje na humanističku tradiciju koju nastavlja i upotpunjava svojim karakterističnim i bogatim izrazom, a bogatstvo se izraza iz humanizma preuzima u barok koji ga još više naglašava.

4.3.2. Leksik

Iz leksika Komenskog bit će izdvojene one riječi koje su danas arhaične ili zastarjele i izrazi koji se razlikuju od suvremenoga jezika. Jednako kao i kod analize Gudnulićevih psalama, ovdje nalazimo ograničen leksik jer psalmi ne dopuštaju izlazak iz religiozne teme pa realna upotreba određenih riječi s obzirom na suvremeno stanje ne može biti analizirana. Leksički fond *Psaltira* bit će obrađen u usporedbi s rječnikom Ustava za češki jezik Akademije znanosti Republike Češke.

Najčešći arhaizmi koji se javljaju u tekstu su tvorbeni: imenicu *okrsek* Komenský tvori deminutivnim sufiksom *-lek* (*ty náš panovníče okršlku*, Ps 8), umjesto sufiksom *-telný* (npr. *smrtelný*) pridjeve tvori sufiksom *-tedlný* (*lidé že smrtedlní jsau*, Ps 9; *prestaňte vražedlní*, Ps 14), u sufiks *-tel* također ubacuje fonem /d/ (*Ty mne co zřitedlnice své ostríhej*, Ps 17), sufiks *-ný* zamjenjuje sufiksom *-natý* (*drsnatý pýchau*, Ps 17), umjesto sufiksa *-ový* koristi sufiks *-ivý* (*dá lúky ocelivé*, Ps 18), od imenice *blázen* tvori imenicu koja označava svojstvo pomoću sufiksa *-ství* (*Aj toto bláznovství*, Ps 14) koja se danas tvori sufiksom *-ost* (*bláznivost*). Imenicu *dobrota* Komenský tvori pomoću sufiksa *-ivost* (*zveleben jsem dobrotivostí*, Ps 18), a imenicu *vzpůra* kraćim prefiksom *z-* (*zpaury jen se šetřete již*, Ps 4). U ovu vrstu arhaizama ubrajaju se i svi infinitivi na *-ti* ili *-ci* i transgresivi jer se oni danas više ne koriste.

U psalmima nalazimo i brojne izrazne arhaizame: imenica *anděl* ima izraz *angel* (*pod angely níže's*, Ps 8), *zprostitel* (*ty's býval zprostitelem vždy jejich*, Ps 22) je danas zamijenjen izrazom *osvoboditel*, umjesto izraza *spomocník* (*auzkost je veliká a pomocníka není*, Ps 22) danas se koristi samo malo kraći izraz *pomocník*, prilog *kolem* u tekstu se javlja u obliku *koli* (*stojím*,

sedím, ležím koli, Ps 4). U tekstu nalazimo i jedan arhaični germanizam - umjesto glagola *retovati* danas se koristi *zachránit* (*přispěj a rychle retuj*, Ps 22). Zamjenica *všechen* javlja se u zastarjelom obliku *všecken* (*jsou všickní co jeden, spolu neb se odvrátili všickni*, Ps 14). Na mjestu bezvučnog velara /k/ danas stoji također bezvučni velar /ch/ (*všechno*), a ovu zamjenicu možemo usporediti sa zamjenicom *všecko* koja se također javlja u tekstu, a u upotrebi je i danas ponajviše u govornom jeziku.

U fonološki arhaizme ubrajaju se riječi s diftongom *au* na početku (*auzkost, auroda* itd.) jer danas na mjestu diftonga stoji dugo *ú* (*úzkost, úroda*), a za diftong *au* saznajemo od Vavřineca Benedikta kako se čitao kao *o* (1603: 2). Riječi s diftongom na kraju ili u sredini riječi ne možemo ovdje ubrojiti jer znamo kako se u tim slučajevima čitao kao *ou*, jednako kao i danas. Ovdje pripadaju i riječi s fonemom /l/ jer znamo kako su još uvijek postojale razlike između toga fonema i fonema /l/ na koju upozorava Šteyer (1668: 7).

U tekstu se javljaju i zastarjelice i knjiški leksemi: zastarjelica *port* (*před bauřemi kotvo a porte*, Ps 18) u značenju *přístav*, zastarjelica *skryše* (*čihají z skryší jako lev*, Ps 17) označuje *tajný úkryt*, umjesto zastarjelice *símě* danas se češće koristi *semeno* (*již símě potomků*, Ps 22), imenica *zhaubce* u značenju *ničitel* preuzeta iz narodnog govora postala je dijelom knjiškoga leksika (*nebylot' tu mého zhaubce kochání*, Ps 17), a u ovom je primjeru navedena i imenica *kochání* (u značenju *užívat si*) koja je zastarijela. Knjiški leksem *plesati* (u značenju *nadšeně projevovat radost*) imao je uz svoje osnovno značenje i danas arhaično *tancovat* (*zda v čem nemám i plésati*, Ps 9), zastarjeli glagol *ostříhati* danas je zamijenio glagol *ochraňovat* (*Ty mne co zřítelnice své ostříhej, Víš, že jsem tvých rad všudy cest ostříhal*, Ps 17), a nalazimo još i knjiški leksem *upěti* (*v noci těžce upím*, Ps 22) u značenju *zpěvem ukonejšit, uspat*. Zastarjeli mjesni prilog *vůkol* danas je zamijenio prilog *kolem* (*všudy prskal vůkol*, Ps 18), a zastarjelu česticu *necht'* (*Bůh ten, chce-li, necht' mu pomůže*, Ps 22) danas uobičajena čestica *at'*. U Psalmu 22 nalazimo i primjer zastarjeloga veznika i zamjenice *ješto* umjesto kojega se danas koristi *co* ako je u službi zamjenice ili *protože* ako je u službi veznika. U tekstu se javlja u funkciji veznika:

„**Ješto** ty, můj Bože, Bůh ten jsi, jenž z matky vyvedl's mne:
já v tebe hned při prsích doufati sem započal.“ (Ps 22)

U *Psaltiru* nalazimo i jedan historizam: *rota* (*Zahřměv na pýchu národů, omráčil's jich vzteklau rotu*, psalam 9) u značenju *oddíl vojska vůbec: střelecká r.; spojovací* itd.

S obzirom na to da *Psaltir* nastaje u 17. stoljeću, razlika između njegova jezika i suvremenoga stanja nije odviše velika: jezik se konstantno razvija i mijenja, ali ovom analizom potvrđuje se njegova standardnost u vrijeme humanizma. Karakteristika koja posebno privlači pozornost je razvijena sintaksa Komenskog koja je uz pravopis i glasovne promjene omogućila otkrivanje autora psalama. Unatoč tome što cjelokupni opus ovoga autora nije mogao direktno utjecati na formiranje češkoga suvremenoga standarda, on za njega ima veliki značaj. Uključivši u svoj izraz humanističku književnojezičnu tradiciju, Komenský uvelike utječe na preporoditelje u 19. stoljeću koji nastoje formirati moderni identitet Češke, a ujedno i revitalizirati češki jezik kao polifunkcionalno sredstvo kroz koje će se taj identitet izražavati. Najbolji primjer utjecajnosti jezika Komenskog na preporoditelje upravo je gramatika Josefa Dobrovskog koja je njime inspirirana

4.4. Manje poznate riječi

kochání – záliba

ostříhati – chránit, ochraňovat

retovati - zachránit

rota – oddíl vojska

símě - semeno

skryše – tajný úkryt

upěti – zpěvem ukonejšit, uspat

zhoubce - ničitel

zprostitel – osvoboditel

5. Hrvatski književnojezični barok

Proučavanje hrvatske barokne književnosti javlja se početkom 20. stoljeća objavom studije Dragutina Prohaske *Ignjat Đorđić i Antun Kanižlić. Studija o baroku u hrvatskoj književnosti* (1909.), a nastavlja se tridesetih godina paralelno s povećanim interesom za proučavanjem baroka u Europi (Kolumbić 1991: 39). Za razliku od Češke koja nakon Drugoga svjetskoga rata zbog političke situacije u zemlji proučavanje baroka zanemaruje, u Hrvatskoj taj interes ne jenjava, već se širi i na inozemne teoretičare (npr. Andras Andyal i Vsevolod Setschkareff), a nastavlja se sve do danas.

Hrvatski književnojezični barok usko se veže uz protureformaciju koja u Hrvatskoj 17. stoljeća nije izazvala opresiju kao u Češkoj jer je velika većina hrvatskog stanovništva rimokatoličke vjeroispovijesti. Zbog toga je protureformacija provedena uspješno, najviše uz pomoć isusovaca, a prihvaća je plemstvo i crkveni sabor. Ona sa sobom donosi otvaranja isusovačkih škola koje šire duh katoličke obnove (Kombol 1961: 214). Osim toga, na tadašnje književno i jezično stvaralaštvo uvelike utječe politička situacija: Hrvatska je teritorijalno nejedinstvena, dijelom pripada Habsburškoj Monarhiji, dijelom Mletačkoj Republici i Otomanskom Carstvu, a jedino Dubrovačka Republika ostaje slobodna. Zbog toga se kod Hrvata javlja želja za identifikacijom s cijelim slavenstvom pa u tom duhu nastaje niz književnih djela karakterističnih upravo za hrvatski barok, čiju orijentaciju nazivamo barokni slavizam (Bogišić 1991: 9). Teritorijalna podjela hrvatskih područja stvara društvene, političke i kulturne razlike među hrvatskim stanovništvom, što se odražava na književnojezičnu situaciju pa tako nastaju podjele na dubrovačko-dalmatinski, ozaljski, kajkavski i slavonski književnojezični krug (Moguš 2009: 91-112). Dubrovačko-dalmatinski krug nastavlja se na svoju bogatu tradiciju renesanse pa je tako unatoč razvijanju ostalih regionalnih književnosti i dalje najplodniji. Hrvatski književni barok omeđuje se dvama djelima, *Vilom Slovinkom* (1613.) Jurja Barakovića i *Svetom Rožalijom* (1780.) Antuna Kanižlića.

6. Jezik hrvatskog baroka u kontekstu periodizacije hrvatske jezične povijesti

Barokni jezik u Hrvatskoj prema periodizaciji hrvatske jezične povijesti pripada trećem predstandardnom razdoblju koje obuhvaća 17. i prvu polovicu 18. stoljeća, a povezuje dva važna razdoblja jezičnog razvoja: drugo predstandardno razdoblje i četvrto koje je već standardno (Brozović 2006: 59). Drugo predstandardno razdoblje, tj. 16. stoljeće, obilježeno je seobama uzrokovanim turskim nadiranjem koje mijenjaju sliku hrvatskoga dijalektalnog prostora tako što se štokavština širi i dolazi u ravnotežu s do tada (književnojezično) prevladavajućom čakavštinom, pri čemu im se priključuje i ravnopravna kajkavština. Tako nastaju pokrajinske književnosti koje na početku rastu da bi se kasnije ipak postepeno smanjivale pa polovicom 18. stoljeća u svim krajevima osim sjeverozapadnog kajkavskog područja prevladava jedinstveni književni jezik na novoštokavskoj dijalektalnoj osnovi. Ovo je razdoblje obilježeno i nastankom dvaju teritorijalnih kompleksa: manje homogenog sjeverozapadnog ili kajkavsko-sjevernočakavskog i većeg i nešto homogenijeg jugoistočnog ili štokavsko-južnočakavskog kompleksa (Brozović 2006: 59). Takva dihotomija održat će se sve do hrvatskoga narodnoga preporoda, a njihove se razlike, naročito one u jugoistočnom kompleksu, rješavaju baš u trećem razdoblju predstandardizacije. Te se razlike odnose ponajprije na dva najvažnija problema, a to su izbor između latinice, glagoljice i ćirilice, i izbor temeljnog narječja. Do sredine 18. stoljeća riješen je izbor pisma: prihvaćena je latinica, na što su velik utjecaj izvršili bosanskohercegovački franjevci, a riješen je i problem temeljnog narječja jugoistočnog kompleksa prevlašću štokavštine pa se od tada čakavština više ne javlja kao književni jezik sve do 20. stoljeća. Treće razdoblje standardizacije navedenim rješenjima otvara dva nova pitanja: izbor konkretnog tipa štokavske osnove u pismenom jeziku koje se rješava u istom razdoblju izborom novoštokavštine i pitanje izbora između ikavštine i ijekavštine koje nasljeđuje četvrto razdoblje standardizacije (Brozović 2006: 66).

Pismenost se u 17. stoljeću razvija na sljedećim štokavskim područjima: u Dubrovniku, Dalmaciji, Slavoniji i Bosni i Hercegovini, pri čemu još uvijek postoji razlika između novoštokaviziranih i nenovoštokaviziranih područja koja su u manjini (Brozović 2006: 60). Dubrovnik je tada u većoj mjeri novoštokaviziran i razvojno je na sličnom stupnju kao i ostali novoštokavizirani krajevi. Međutim, njegov govor ipak posjeduje više arhaizama i vlastitih specifičnosti zbog toga što se nalazi na jezičnoj periferiji zapadnoštokavskog područja, ali i zato što se nadovezuje na vlastitu bogatu tradiciju, čemu pripomaže i činjenica da je jedini od tadašnjih hrvatskih područja bio politički slobodan (Pavličić 1995: 10).

Izbor latinice u 17. stoljeću još uvijek predstavlja problem zbog toga što latinički slovopis ne može uspješno djelovati jer je razasut na nekoliko pokrajinskih varijanti. Na početku tog razdoblja još je uvijek bio aktualan izbor između štokavštine i čakavštine (Brozović 2006: 59-60) što se očituje i u prvoj hrvatskoj tiskanoj gramatici *Institutionum linguae illyricae libri duo* ili skraćeno *Institutiones linguae illyricae* autora Bartola Kašića objavljene u Rimu 1604. godine. Napisana je na latinskom jeziku za potrebe Ilirske akademije osnovane u Rimu 1599. godine, a namijenjena je budućim ilirskim misionarima. U toj gramatici, kao i u ostalim protureformacijskim gramatikama 17. stoljeća, iskazivao se prvenstveno odnos prema pisanome jeziku, tj. jeziku knjiga (Moguš 2009: 80). Česta praksa u pisanju tadašnjih gramatika nelatinskih jezika bila je pronalaženje adekvatnih oblika u određenom narodnom jeziku koji bi odgovarali oblicima u propisanim latinskim gramatikama, npr. oblika za ablativ ili gerund koje nalazimo baš u toj gramatici, a strani su hrvatskoj strukturi. Zbog toga ni Kašićeva gramatika ne prikazuje stanje konkretnog organskog govora, nego opis književnih stilizacija jezika koje su se razvile prvenstveno na čakavskoj i štokavskoj osnovici (Moguš 2009: 81). U gramatici se tako vide čvrsti čakavski temelji, što je i logično s obzirom na to da je Kašić bio čakavac s otoka Paga, ali osim njih navedeni su i štokavski likovi. Te dvije dijalektalne osnovice povezivao je ikavizam koji Kašić koristi i u svom neobjavljenom štokavskom prijevodu Biblije završenom 1625. godine. Iz njegove je gramatike vidljivo kako želi prikazati književni jezik blizak onomu najboljemu, koji bi tako razumio najveći dio hrvatskih govornika pa je iz toga razumljivo da će u svojoj jezikoslovnoj aktivnosti za njegovom gramatikom posezati važni gramatičari i leksikografi 17. stoljeća i nadalje, kao što su Jakov Mikalja, Ardelio Della Bella, Vjekoslav Babukić itd. Neka Kašićeva rješenja zadržana su sve do danas, kao npr. tri imeničke deklinacije određene nastavkom u genitivu jednine (Moguš 2009: 82).

Važno je spomenuti i to da Hrvatska u 17. stoljeće ulazi s novoobjavljenim prvim samostalno tiskanim rječnikom *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae* autora Fausta Vrančića objavljenim 1595. godine u Veneciji koji obiluje ikavizmima zajedničkim čakavcima i štokavcima, ali i izrazima iz udaljenih dijalekata koje je autor nalazio u hrvatskim tekstovima (Moguš 2009: 87).

Ako usporedimo hrvatsku s češkom književnojezičnom periodizacijom, do izražaja dolazi Brozovićevo ortolingvističko stajalište prema kojemu jezik sedamnaestoga stoljeća, unatoč njegovim mnogim bliskostima sa suvremenim standardom, bogatoj književnoj tradiciji, ali i

filološkoj aktivnosti, pripada trećem predstandardnom razdoblju (Brozović 2006: 34) zbog jezičnih procesa koji se tada odvijaju (postojanje regionalnih književnosti, izbor između ikavštine i ijekavštine u jugoistočnom kompleksu itd.). Dubravka Sesar i Ivana Vidović Bolt (2011: 20) zastupaju tradicionalnu teoriju književnog jezika prema kojoj se jezična norma formira od najstarijih vremena i to ponajprije djelovanjem književnosti, prema kojoj je već jezik hrvatske renesanse 16. stoljeća standardan baš zbog bitne i velike standardotvorne uloge književnosti.

„Analizirajući ulogu književnosti u procesu jezične standardizacije s dijakronijskoga... i sinkronijskoga... gledišta, povijesti slavenskih jezika upućuju na zaključak da je kontinuitet civilizacijskog i kulturnog identiteta jedne književnosti, bila ona i „regionalna“, nadređen razvojnom kontinuitetu jezika, odnosno idioma kojim je pisana (Sesar 2011: 53).“

Iz suprotnog bi jezici poremećenog kontinuiteta, kakav je i češki, zbog regresije koja nastupa u 17. stoljeću, izgubili vezu sa starijom književnom baštinom, što se nije pokazao kao slučaj (Sesar 2004: 67). Brozović (1978: 23) pak tvrdi kako je „gdjekad kakav književno bogat period sa sociolingvističkoga stanovišta manje sretan ili bar manje važan od kojega drugoga što bi dobio slabu literarnu ocjenu“ (Sesar 2011: 61) zanemarujući time kulturni kontinuitet književnosti koji isključuje iz periodizacije jezika. Ovdje je važno spomenuti i kako Brozović razlikuje književni od standardnog jezika, dok u češkoj terminologiji postoji samo jedan naziv, *spisovná čeština*, koji proizlazi upravo iz stajališta da je standardni, tj. književni jezik zajedništvo književne i jezikoslovne aktivnosti i tradicije. S Brozovićevom periodizacijom ne slažu se ni Branka Tarfa i Petra Košutar (2012: 198) koje početkom standardizacije smatraju upravo 17. Stoljeće upravo zbog početka normiranja.

7. Hrvatski književni barok

Prevlast štokavske jezične stilizacije u jugoistočnom kompleksu u 17. stoljeću zasigurno je bio potaknut snažnom književnom produkcijom u Dubrovniku gdje djeluju Ivan Gundulić, Ivan Bunić Vučić, Junije Palmotić i nešto kasnije Ignjat Đurđević koji prihvaćaju (i)jekavsku štokavštinu. Za razliku od češkog tematski neraznolikog baroka, u hrvatskoj su književnosti toga razdoblja zastupljene i svjetovne i profane teme uobličene u tradicionalnim žanrovima lirike i epa, ali i baroknim poemama i melodramama (Kolumbić 1991: 42). Duhovne i političke prilike u zemlji pogodovale su daljnjem razvitku crkvenih prikazanja koja se

ponovno vraćaju srednjovjekovnom modelu, a zajedno s njima svoj razvoj nastavlja i pastoralno-mitološka igra. Lirika doživljava bitne transformacije u sferi stiha zbog toga što je barok prva stilska formacija u kojoj dolazi do određivanja pojedine vrste stiha za pojedine žanrove i sadržaje pa tako hrvatska barokna lirika s tradicionalnog renesansnog dvostruko rimovanog dvanaesterca prelazi na druge metričke vrste. Važna karakteristika barokne književnosti jest i pridavanje veće važnosti stilskim nego tematskim vrijednostima pa ćemo tako u njoj susresti brojne stilske figure (npr. poredba, kontrast, paradoks, hiperbola, concetto itd.) koje se često nagomilavaju (Kolumbić 1991: 42). U pismenom stvaralaštvu jugoistočnog kompleksa sudjeluju oba narječja toga podneblja, štokavština u obliku dalmatinske ikavice i dubrovačke ijekavice i čakavština u koju često prodiru štokavski elementi. Unatoč postojanju ikavsko-ijekavskog dvojstva koje je vidljivo i u književnim djelima Ivana Gundulića, novoštokavština postaje temeljnim narječjem jugositočnog kompleksa, a nenovoštokavska i čakavska pismenost se s vremenom gase (Brozović 2006: 67).

Najvažniji hrvatski barokni književnik jest Ivan Gundulić (1589. – 1638.), dubrovački epik, lirik i dramatik koji svoje književno djelo započinje pjesmama i dramama. Osim bavljenja pisanjem, vršio je i državno-administrativne i pravničke dužnosti u Dubrovniku i okolici. Njegova prva tiskana knjiga bila je *Piesni pokorne kralja Davida* (Rim, 1621.). U njezinu se predgovoru Gundulić odriče svojih prijašnjih radova, drama i „brojnih pjesni taštih i ispraznih“, nazivajući ih porodom od tmine, a prijevode psalama uzima kao novi početak „vieruiuchi, daie pocetak od pravog znanja strah Bo/cij“ (Gundulić 1990: 5) što je očito uvjetovano snažnim utjecajem protureformacije. U trenutku odricanja od svojih prijašnjih radova Gundulić je već bio poznati dubrovački lirik pa mu je prijevod sedam psalama bio najbolji način za promjenu vlastite reputacije i potvrde duhovnih nazora, pri čemu se mogao ugledati na prethodnika Nikolu Dimitrovića koji također tiska psalme u Dubrovniku 1549. godine. Najvažniji dio *Piesni pokornih* je Gundulićeva posveta Maru Buniću jer u njoj osim odricanja od starih djela nalazimo još važnih infomacija: autor u posveti sam za sebe kaže da je „krtstjanin spjevalac“, čime svjedoči o stanju svojevremenog katoličkog intelektualca (Prosperov Novak 1990: 3). Budući da je sam većinom zaokupljen državom i svojim političkim dužnostima, pokazuje svijest o tome da u posttridentskoj Europi pjesnici više ne mogu izražavati antiklerikalne stavove jer su Crkva i država usko povezane. To je za njega važno zato što je želio pjevati o važnim europskim pitanjima, što naznačuje željom za prevođenjem Tassovog *Oslobođenog Jeruzalema* kojega je htio posvetiti poljskom kralju Žigmundu III., a to potvrđuje pisanjem *Osmana*. Zbog toga je morao dobro izbalansirati svoj

odnos prema moći u državnim dužnostima i vjerske svjetonazore kako bi bio prihvaćen u širokom čitalačkom krugu, u koji si put vrata otvara baš parafrazom sedam Davidovih psalama (Prosperov Novak 1990: 4).

7.1. Davidovi psalmi

Osim svoje liturgijske važnosti, starozavjetni psalmi odigrali su veliku ulogu u razvitku europskih pjesničkih jezika i književnosti, a hrvatski najstariji prijevodi potječu baš s dubrovačkog područja gdje se kao možda najbolja parafraza izdvaja ona Mavra Vetranovića, ali i već spomenuta parafraza Nikole Dimitrovića. Krajem 16. stoljeća izlazi djelo Šime Budinića *Pokorni i мноzi ini psalmi Davidovi složeni u slovinjski jazik na čisto i miru po Šimunu Budineu popu Zadraninu* koje je zasigurno poslužilo baroknim književnicima kao uzor. Psalme prevodi i Gundulićev suvremenik Stijepo Đurđević, no njih objavljuje Petar Bogašinović tek 1628. godine (Vončina 1999: 83). Zanimanje književnika za psalme bilo je u duhu atmosfere posttridentske Europe koja posebnu pozornost daje psalmima 6, 31, 37, 50, 101, 129 i 141, jer oni za vrijeme pape Pija V., tj. u Gundulićevo vrijeme, postaju dijelom obvezne uskršnje liturgije pa nije čudno što se Gundulić odlučuje baš za njihovu parafrazu (Prosperov Novak 1990: 4). Doduše, parafraze psalama u knjizi *Pjesni pokorne kralja Davida* predstavljaju manje zanimljiv dio za hrvatsku književnost uopće jer su zasjenjene proznom posvetom Maru Buniću i zaključnom i estetski najboljom pjesmom *Od veličanstava bofcijeh* za koju Slobodan Prosperov Novak (1990: 5) tvrdi da je programatska za Gundulića i njegovu poetiku. Osim toga, u psaltiru nalazimo i pohvalnice autorovih suvremenika Jakete Palmotića Dionorića, Šimuna Zlatarića, Antuna Kastratovića i još dvojice neznanih, kao i latinske epigrame koji prethode samoj parafrazi.

U parafrazi Davidovih psalama Gundulić se, kao i u velikoj većini svojih djela, opredjeljuje za osmerački stih. Dvanaesterac koristi jedino u manje dominantnom dramskom stvaralaštvu kojega se, osim mitološko-pastoralne drame *Dubravka*, odriče u samom uvodu u *Pjesni pokorne kralja Davida*, tj. u posveti Maru Buniću. Većinu svojih kraćih spjevova Gundulić formira u osmeračke katrene *abab* (*Od veličanstava Božijeh*, *Ljubovnik sramežljiv*, *U smrt Marije Kalandrice*, *U Slavu visine privedre Ferdinanda drugoga*, *velikoga kneza od Toskane*), s iznimkom *Pjesni pokornih* koje su složene u osmerce rime *abba*. Sva ta djela, bez obzira na tematsku raznolikost, napisana su u osmercima zbog sličnosti s dužim lirskim pjesmama koje su se pisale i prije, pri čemu su sve te pjesme zapravo duži monolozi koji

naglašavaju izrazito emocionalno stajalište za koje je izbor osmerca logičan. Za *Piesni pokorne* Gundulić ne izabire popularnu shemu rimovanja *abab* kako bi naglasio drugačiji karakter pjesama jer se radi o parafrazi izrazito religiozne tematike čiji se karakter tako naglašava izborom sheme *abba* (Pavličić 1995: 59). Pjesme naslovljava njihovim redosljedom u knjizi (*Piesan parva, Piesan druga* itd.) ispod čega navodi njihov broj u Bibliji.

8. Analiza

U ovom će poglavlju jezik *Piesni pokornih* biti uspoređen s trima gramatikama: s Kašićevom *Institutiones linguae Illyricae* (1604.) jer je to jedina gramatika hrvatskoga jezika kojom se Gundulić imao mogućnost koristiti u svoje vrijeme, s gramatikom *Istruzioni grammaticali della lingua illirica* (1728.) Ardelija Della Belle koja je napisana na temelju jezika dubrovačkih i dalmatinskih pisaca 17. stoljeća i s Mikaljinom gramatikom dodanom rječniku *Blago jezika slovinskoga* zbog toga što je Mikalja jezikoslovac koji zastupa štokavštinu, a ujedno i Gundulićev suvremenik. Osim gramatike, Mikalja svome rječniku prilaže i prikaz slovopisa i pravopisa na latinskom i hrvatskom jeziku kroz koje možemo proučavati hrvatske oblike.

Analizi će biti podvrgnuti pravopis, slovopis i promjenjive vrste riječi jer iz njihovih fleksija najbolje možemo vidjeti jezične procese koji su u tijeku u 17. stoljeću. To se ponajprije odnosi na bilježenje pojedinih fonema i izbor množinskih nastavaka imenskih riječi, što se očituje i kroz usporedbu neujednačenih rješenja navedenih autora. Pri morfološkoj analizi usporedba će se temeljiti većinom na Kašićevoj i Della Bellinoj gramatici jer je Mikaljin gramatički dodatak rječniku *Gramatika talijanska ukratko ili kratak nauk za naučiti latinski jezik*⁷, kao što i sam naslov sugerira, vrlo kratak pa ne donosi sve gramatičke oblike potrebne za podobnu analizu.

Osim pravopisa i morfologije, bit će spomenute i sintaktičke i leksičke razlike u psalmima s obzirom na standardni jezik. Zbog stilske obilježenosti teksta i tematike, u pjesmama ne nalazimo bogatstvo leksika, za razliku od jezičnih oblika, čiju raznolikost opravdava Gundulićeva potreba za zadovoljenjem osmeračkog stiha. Jezik njegovih djela zanimljivo je analizirati jer koristi neke starije jezične oblike unatoč kojima je lako uočiti brojne

⁷ Latinski jezik odnosi se na talijanski, a za latinski se koristio naziv *dijački*.

podudarnosti sa standardnim jezikom. Primjeri iz pjesama bit će navedeni u svom originalnom obliku, tj. neće biti transkribirani kako bi se bolje prikazalo stvarno stanje teksta.

8.1. Slovopisna rješenja, pravopis i glasovne promjene

U *Piesnima pokornim* nalazimo neke pravopisne i slovopisne nedosljednosti, što nije ni čudno, s obzirom na to da je prvi hrvatski slovopis predstandardnoga razdoblja objavio Rajmundo Džamjanić tek 1639. godine (Moguš 2009: 78). Hrvatski jezik naslijedio je još iz ranijih razdoblja problem latiničke grafije zato što je Hrvatima latinica dolazila s dvije strane: u primorskim područjima preuzimali su je iz latinskog i talijanskog izgovora, a u kopnenim područjima iz latinskog i mađarskog, što je već od samoga početka rezultiralo neujednačenošću (Moguš 2009: 78). Prvi pokušaj primjene dijakritičkih znakova veže se većinom uz Šimu Budinića i njegovo djelo *Summa nauka krstjanskoga* iz 1583. godine u kojem upotrebljava dijakritičke znakove za glasove /c/, /č/ i /ž/. Osim toga, već u *Šibenskoj molitvi* iz 14. stoljeća nalazimo znak ç za /č/, a slično je i u djelima Petra Hektorovića (Moguš 2009: 79). Taj problem naslijedilo je 17. stoljeće koje nam donosi već spomenuta prva konkretna rješenja, ali tek osamnaest godina nakon izlaska Gundulićevih *Piesni pokornih*. Unatoč tome što se zasigurno imao prilike upoznati s Budinićevom *Summom*, Gundulić u *Piesnima* ne koristi pravospisne prijedloge iz toga djela, nego se većinom koristi Kašićevim rješenjima izdanim u prvoj knjizi *Osnova ilirskoga jezika*.

Kašić, primjetivši kako se njegovi suvremenici koriste neujednačenim slovopisom, što može stvarati probleme čitateljima, u poglavlju *O slovima, imenu i zamjenici* želi „skupiti slova nužna za izgovor i koja se oblikom i zvukom što manje razlikuju od latinskih slova“ (2002: 15). Ovdje daje rješenja za pisanje svih samoglasnika i suglasnika, s time što u samoglasnike još uvodi sedam dvoglasa: *aa, ee, ii* (u objašnjenjima *ij*), *oo, uu, ae* (svi navedeni su zapravo dugi vokali, dok *ae* koristi za razlikovanje imenskih riječi ženskoga roda od ostalih) i *ie* za koji kaže kako „daje *i* i *e*, polusamoglasnike kao u *tieh*“ (Kašić 2002: 17). Za bilježenje suglasnika navodi ovakva rješenja: *c = /č/, ç = /c/, cch(i), ch(i) = /ć/, gli = /ļ/, gn = /ñ/, fc = /š/, x = /ž/ ili /š/, y = /j/*. Della Bella također daje nekoliko pravopisnih uputa, ali ne i cijelu abecedu s objašnjenjima kao Kašić od kojega preuzima mnoga rješenja, kako u gramatici, tako i u pravospisu. S njime se ne slaže oko upotrebe grafema *x* za /ž/ i /š/, već zastupa upotrebu digrafa *sc* i *fc*, a uvodi i različito bilježenje fonema /z/ i /c/ kao *z* i *z* (Della Bella 2006: 25). Mikalja (2001: 9) preuzima Kašićevu abecedu i digrafe i trigrafe za bilježenje

palatala, a dodaje im još i rješenja za bilježenja glasova /ʒ/ i /ʒ̣/ znakovima *gj* i *ghj/g* što kod Kašića nedostaje jer piše na temelju čakavskog jezičnog repertoara.

U *Piesnima* nalazimo sljedeća slovopisna rješenja: /c/ Gundulić bilježi kao *z* (*uzviglienie*), /č/ bilježi grafemima *c* ili *ci* (*cifto*, *cioviek*), za fonem /ć/ koristi digraf *ch* ili trigraf *chi* (*zvilech*, *fmuchiena*), fonem /ž/ bilježi kao *gi* ili *g* (*Givo*, *sargba*, *rasargbi*)⁸, fonem /ʒ̣/ bilježi kao *g* ili *gh* (*meghiu*), za /l/ koristi trigraf *gli* (*pakgliene*) za /ń/ trigraf *gni* (*ghgniva*), fonem /š/ bilježi digrafom *fc* (*griefcne*), a /ž/ digrafom *fc* (*Bofce*, *blafcen*, *fcivot*). Ovdje vidimo kako Gundulić većinom prati Kašića od kojega se razlikuje jedino neupotrebljavanjem znaka *x*, što očito od njega preuzima i Della Bella, a njegova rješenja za bilježenje glasova /ʒ/ i /ʒ̣/ (2006: 27) potvrđena su u Mikaljinu *Blagu* (2001: 9). Kašića prati i prihvaćanjem rješenja za uporabu različitih grafema za /u/ i /v/. Za foneme /s/ i /z/, u slučaju kada nisu velika početna slova, koristi grafeme *f* i *f* (*polve*, *neifrecene*).

Pri bilježenju fonema /j/, /g/ i /s/ postoje određene nedosljednosti. Fonem /j/ bilježi najčešće grafemom *i*, rjeđe i grafemom *j*, koji bilježi tek u određenim situacijama. Iz njegova je pisanja očito da se grafem *i* u susjedstvu vokala čita kao /j/ (*moioi*, *svoiu*, *koie*, *ier*, *neobuimi*), što je jedan od latinskih i talijanski utjecaja u dubrovačkom jeziku. U slučajevima kada *i* ne treba čitati tako, Gundulić zbog otklanjanja nejasnoće u izgovoru između vokala umeće *j*. Tako u glagolskom pridjevu radnom muškoga roda uvijek zabilježava *j* (*ucinijo*, *primijo*) zbog toga što bi bez njega mogući izgovor bio *primjo*, što se potvrđuje i zapisivanjem pridjeva *nemijo*. Zbog toga *i* u riječima koje završavaju na *-ji* (npr. 3. l. prezenta glagola *stajati*) na kraj dodaje *j* (*nestoij*, *moij*). Osim toga, *j* piše i kada želi naglasiti dužinu sloga (*vike vijkova*, *bijlo*, *prijko*, *grijh* i *priklopij*, 2. lice jednine imperativa). Istu upotrebu dvoglasa *ii*, tj. *ij* navodi i Kašić (2002: 19). Ponekad kada posvojne zamjenice *tvoj* i *moj* u ženskom i srednjem rodu u određenim padežnim oblicima završavaju na *-je* (*moje*, *tvoje*), Gundulić ne bilježi *j*, već koristi grafem *æ* koji bi se trebao izgovarati kao *oje* zato što mora paziti na održavanje strukture osmeračkoga stiha (*Tko da slave tvæ spovije*, *Mæ moglienie ušlifcoie*, *Piesan parva*). Moguće je da takvo bilježenje preuzima od Kašića, ali on diftong *ae* koristi kako bi naznačio isključivo ženski rod (2002: 43). Gundulić je nedosljedan u bilježenju grafema *j* kod nesvršenog prezenta glagola *biti* u kojem ga većinom bilježi (*ù menije*, *nije*), a ponekad ga opet ispušta ako pazi na strukturu osmerca (*illie* u značenju *ili je*). Iz takvog bilježenja zaključujemo kako Gundulić glas /j/ doživljava kao vokal zbog utjecaja talijanskog i

⁸ Takvo čitanje navedenih primjera potvrđuje Milan Rešetar u *Glavnim osobinama Gundulićeva jezika* (1942.), str. 17.

latinskog, a na taj problem upozoravaju Mikalja (2001: 9) i Della Bella (2006: 27) navodeći razlike između vokala *i* i konsonanta *j*. Talijanski utjecaj vidi se i u korištenju duplih grafema, npr. *occi, febbi, Nebbi*.

U bilježenju velara /g/ također postoji neujednačenost: nekada ga bilježi samo kao *g* (*Gospodin, Bog, sagriefcio, grielieh*), a nekada kao *gh* (*Bogh, poghled, ghgniv, naghlo*). Della Bella navodi kako se sa *gh* moraju pisati samo sljedeće riječi kako ne bi došlo do pomutnje u izgovoru: *draghi, snaghe, dragh, ghnufan, ghnilla, teghnuti, ghinuti* i *tughe* (2006: 27). Uz to navodi kako je nepravilno sa *h* pisati riječi tipa *ghluh* i *ghlava* jer kod njih ne postoji mogućnost promjene izgovora izostavljanjem *h*. Kod Gundulića takva pravilnost ipak ne postoji, već *h* uz *g* bilježi nasumce, što se potvrđuje iz gore navedenih primjera.

Za neke nedosljednosti pri bilježenju valja u obzir uzeti tadašnje tiskarske mogućnosti, za što je dobar i već navedeni primjer bilježenja fonema /š/: s obzirom na to da je riječ *Sharaſce* na početku stiha, napisana je velikim slovom za koje je iskorišten grafem *S* jer očito nije postojao veliki ekvivalent znaka *f*. U pjesmama se, doduše, u nekoliko slučajeva javlja i mali grafem *s* koji nema nikakvu značenjsku ili izgovornu razlikovnu ulogu s obzirom na bilježenje grafema *f*, što se dobro vidi na primjeru stihova iz *Piesni tretie*, tj. Psalma 37:

„Ikij ù mom biehu broú
Dalekefufe ùstavili,
Sarnulifu fvegh ù fili,
Kij iskahu duſcu moiu.“

Iz ovoga primjera vidimo kako se u slučaju riječi *iskahu* mogao iskoristiti i češći grafem *f* i kako među dvama grafemima uistinu ne postoji značenjska razlika. Upotrebu tih znakova komentirao je i Della Bella (2006: 25) tvreći da među njima ni abeceda ni čitatelji, ali ni tiskari ne prave razliku. Gundulić dosljedno bilježi grafem *s* na kraju riječi (*boles, vlas, milos*). Samo u dvjema riječima u cijelom djelu bilježi grafem *y* i to na mjestima gdje je mogao iskoristiti *i*:

„Milofardia **zychia** tvoga...“
(Piesan parva, u daljnjem tekstu *Piesan* će označavati kratica Pj. kojoj će biti pridružen redni broj pjesme u djelu)
„Natraghchiefe **tym** vratiti...“ (Pj. 1.)

U citiranoj pjesmi zanimljiv je i sam naslov *Piesan tretia* iz kojega je vidljivo kako Gundulić koristi starije bilježenje bez jotacije (*tretji*), unatoč tome što je njegovom izgovoru prirodan oblik *treći* za koji postoji potvrda u Osmanu (Rešetar 1949: 19). Primjer dokraja neprovedene

jotacije nalazimo i u riječima *milofardie, fdravie*. U trećem stihu nalazimo i primjer bilježenja /r̥/ s popratnim samoglasnikom *a*, što Gundulić provodi dosljedno, npr. *parva, cetvarta, farze, fargba, fmartni, Sarnulifu* itd. Kašić /r̥/ u gramatici posebno ne izdvaja, a bilježi ga s popratnim vokalima *a* ili *e*. Vončina (1999: 163) vjeruje da je ondje riječ samo o grafičkom označavanju i da se *a* ipak nije čitalo, što znači da se vokalizacija vjerojatno provela kada se vokalizirao *ɐ*. Iz navedenih stihova mogu se vidjeti još neke važne karakteristike Gundulićeva pisanja: ponekad naglasne cjeline ne odvaja prazninama čak ni kada se radi o više zasebnih riječi (*Dalekefufe ũstavili / Sarnulifu fvegh ũ lili*, Pj. 3.), dok suprotno tome neka slova odvaja od pripadajuće riječi kako bi zadovoljio rimu i ritam (*Miso ũ vriedi tvũ dobrotu*, Piesan tretia), koristi nadslovke ` i ´ kako bi naznačio mjesto naglaska i koristi se većinom ikavicom koja je karakteristična za njegova ranija djela uz konstantnu prisutnost (i)jekavizama.

Refleks jata bilježi nekada kao *i*, a nekada kao *ie*, čak i ako se radi o potpuno istim riječima: *vik, bijla, grijh, grieh, riec, cioviek* itd. Ijekavizmi se u psalmima javljaju i u gramatičkim morfemima: *grozniejeh, onijeh, hudijeh, kostijeh, martvijem, onijem*. Sam digraf *ie* kod Gundulića označava više glasovnih ili slovnihi stanja: *ije* jatovskoga ili nejatovskoga podrijetla (*grieh; fvijetliem*), *je* od kratkoga jata (*Piesni*), *je* nejatovskog podrijetla (*iefik*) i *đe* (*roghieniu*) (Vončina 1999: 167). Gundulićeva povezanost s književnom tradicijom i nadovezivanje na pjesnike zlatnoga vijeka vidljiva je baš kroz upotrebu štokavskih likova kojom ne prekida vezu s ikavskim književnim izrazom, već ikavske likove upotrebljava ponajprije radi rime:

„Lijze odkloni fveto tvoie
 Od moiieh grieha ũ vijke
 (Iaoh) ifmarfi fekolike
 Nepravedne flochie moie.“
 (Pj. 4.)

Iz toga vidimo kako u imenici *grieh* iskorištava dugi refleks jata *ie*, dok u imenici *vijek* koristi kratki ikavski refleks jata *i* (produžava ga znakom *j* kako bismo znali da se radi o dugom izgovoru) kako bi se rimovala s pridjevom *svekolik*. Jedini slučaj u kojem koristi ekavski refleks jata *e* je korijen *-měr-* koji se u *Piesnima* javlja samo nekoliko puta u riječima *smjeran* i *neizmjeran*:

„Smernofamfe obratijo...“ (Pj. 2.)
 „Idar fmerna farza nachief...“ (Pj. 4.)
 „Snei/fmernom velicinom...“ (Pj. 6.)

Ove ekavizme uz *veran, neveran, vernos* Rešetar (1942: 11) svrstava u ekavizme književne za Dubrovnik, ali za potonje ne nalazimo primjere u psalmima. Pored *veran, neveran* nikada se doduše ne javlja *vera, nevera (vijra)*. Također navodi kako u *Piesnima* u kojima prevladavaju jekavizmi u odnosu na ikavizme (pojavljuje se jedan ikavizam na dva jekavizma) ima više ikavizama nego u ostalim Gundulićevim djelima (Rešetar 1942: 9).

Od ikavizama se u djelu još nalazi jedan izrazni arhaizam *cić (Tijm zijch ove obiciaij, Pj. 6.)* koji se u Gundulićevim drugim djelima ponekad javlja u jekavskom obliku *cječ*.

Zanimljivo je što kod njega duga (i)jekavska sekvenca vrijedi kao samo jedan slog, jednako kao i kod ikavskog izgovora (Vončina 1999: 168):

„Koi^e od **prije** bilo svudi...“ (Pj. 1.)
„**Svieh** dobiva^{fc} kij te fude...“ (Pj. 4.)

Jednosložna vrijednost jata u dubrovačkoj književnosti javlja se i u stihovima Ivana Bunića Vučića, a potvrđuje ju i dubrovački gramatičar Francesco Maria Appendini u djelu *Grammatica della lingua Illirica* (1808.).

U psalmima nalazimo i promjenu vokala *o* na *a* (npr. *zgara* umjesto *zgora*) tipičnu za Dubrovnik (Rešetar 1942: 12):

„Svi moj puzi **odi/gara**...“ (Pj. 4.)

U pisanju prefiksálnih morfema Gundulić ne bilježi glasovnu promjenu po zvučnosti, već ostavlja morfem u originalnom obliku: *odkupiti, obkrufcilo, obliednika*. Ne bilježi ni promjenu po mjestu tvorbe, za što imamo samo jedan primjer: *hinben*. U *Piesnima* se očituje još jedna zanimljiva karakteristika dubrovačkog govora 17. stoljeća, a to je ispuštanje fonema /t/ u suglasničkoj skupini *st* kada se ona nalazi na kraju riječi: *nepravednos, vlas, boles, nemilos, niemos, mudros, tamnos* itd. na koju upozorava i Rešetar (1942: 18). Primjer ispadanja suglasnika također vidimo u riječi *oltar* koju Gundulić bilježi bez *l* (*otar*). Nalazimo jedan primjer ispuštanja *-j* u prvom licu jednine imperativa, što su često činili stariji hrvatski pisci:

„U'fred dana **nemo** opeta...“ (Pj. 5.)

Suglasnički skup *ht* u inicijalnoj poziciji uvijek nalazimo u obezvučenom obliku:

„Riec; pokarat kombi **ktijo**...“ (Pj. 3.)

„*f*afcto **ktiè** Bogh poghledati...“ (Pj. 5.)

„*f*afcto ia **ktiè** flatko toli...“ (Pj. 5.)

Pridjevsku zamjenicu *sav* Gundulić bilježi dvojako: češće ju u tekstu pronalazimo s provedenom metatezom (*fav*, *fvijh*, *five* itd.), ali u nekoliko se slučajeva ipak javlja u starom stanju, npr. u sintagmi *vas dan* i u prilogu *valdan* ili *valda*. U tom slučaju staro stanje vjerojatno ostavlja zbog učestalosti izraza koji se očuvao sve do danas u obliku priloga *vazdan* ili *vazda* koji su s vremenom postali arhaični. Pridjev *svekolik* Gundulić također bilježi bez provedene metateze (*valkolik*), unatoč tome što se nalazi na početku stiha i ne pogoduje rimi.

Upitno-odnosnu zamjenicu *koji* bilježi nedosljedno: zbog potreba stiha nekada ju bilježi kontrahirano kao *kij*, *kijh*, *kieh*, *kife* itd., a rjeđe, kada mu stih to dopušta, bilježi ju u dužem obliku *koji*, *ikoie*.

Vokalizacija je u djelu dosljedno provedena (*odvrachio*, *ucinijo*, *fagrielfcio*), osim u dvama slučajevima radi postizanja rime i broja slogova:

„Pofvetilifta ugodila
Pofvetilbih; alli mila...“
(Pj. 4.)

„**Progonilie** dufcu moiu,
Ina femgli krof vlas fvoiu...“
(Pj. 7.)

Za takvu upotrebu vokaliziranog oblika glagolskog pridjeva radnog Rešetar (1949: 19) kaže da je pjesnički arhaizam.

Iz analize pravopisa i slovopisa u pjesmama vidi se upravo ona pomutnja u korištenju latinice koju spominju gramatičari. Unatoč postojanju određenih pravopisnih pravila i dosljednosti, Gundulićev je tekst ipak pun nelogičnosti (npr. bilježenje velara *g*), neke od kojih ne rješavaju ni naši gramatičari. Zanimljivo je promatrati i sam originalni tekst iz kojega shvaćamo koliko su tiskarske mogućnosti mogle utjecati na pravipis i razumijevanje teksta, a pravopis su ujedno i ograničavale jer nisu imale predloške svih znakova (npr. veliko i malo *s*, ali samo malo *ſ*). Kroz provođenje ili neprovođenje glasovnih promjena možemo si predočiti kako je zvučao dubrovački jezik 17. stoljeća, pri čemu svjedočimo preuzimanju (i)jekavice na tim prostorima, što će kasnije učiniti i ostali hrvatski teritoriji.

TABLICA GRAFEMA				
glas	Gundulić	Kašić	Mikalja	Della Bella
/c/	z	ç	c	z
/č/	c, ci	c	ç, chj, cch	c, cc, cj
/ć/	ch, chi	cch(i), ch(i)	chi, cchj	ch, tj
/ž/	g, gh	-	g, ghj	g, ghj
/ǰ/	gi	-	gj	gj
/g/	g, gh	g, gh	g, gh	g, gh
/i/	i, y, j	ii	i	i
/j/	i	y	j	j
/l/	gli	gli	gl ,gli	glj, lj
/ń/	gni	gn	gnj	gn, nj
/s/	S, f	s	s, f, Ss	S, f
/š/	fc	x	sc, sci, scj, fcj	sc
/z/	Z, f	z	z, 3	3
/ž/	fc	x	fc	fc
/r̥/	ar	ar, er	ar	ar
ě	ie, i, ij	i	i	je

8.2. Morfologija

Morfologiju u Gundulićevim djelima zanimljivo je promatrati u usporedbi s gramatikom Ardelija Della Belle *Istruzioni grammaticali della lingua illirica* koju je pridao talijansko-latinsko-hrvatskom rječniku, s obzirom na to da jezični opis temelji na djelima istaknutih pisaca dalmatinskog i dubrovačkog područja kao što su Ivan Gundulić, Junije Palmotić, Ignjat Đurđević itd., što navodi u predgovoru upućenom čitatelju. Od Gundulićevih djela spominje *Osmana*, *Suze sina razmetnoga* i *Piesni pokorne kralja Davida* koja ubraja u djela pisana „izvršnim jezikom“ (2006: 15) što znači da je gramatiku temeljio baš na njihovu jeziku. U analizu će biti uključena i Kašićeva gramatika, dok će Mikaljinih primjera biti nešto manje jer je njegov gramatički dodatak rječniku ne donosi sve gramatičke oblike. Nedostaju mu ponajprije lokativ i instrumental imenskih riječi jer piše gramatiku talijanskoga jezika, a pri deklinaciji svih zamjenica osim ličnih navodi samo nominativ i genitiv.

Budući da su psalmi napisani kao monološko obraćanje Bogu, u njima ne pronalazimo sve gramatičke oblike: kod imenica nedostaju primjeri za određene padeže, glagolima nedostaju poneka vremena, lica i načini, nisu navedene sve vrste zamjenica itd. Najzanimljivije je promatrati imenske riječi zbog toga što u njihovim gramatičkim morfemima vidimo jezični proces koji je još uvijek u tijeku u 17. stoljeću, a to je odabir nastavaka u množinskoj deklinaciji. Od imenskih riječi brojevi su najmanje zastupljeniji: ne možemo analizirati deklinacijske oblike brojeva dva, tri i četiri jer se ta vrsta riječi javlja jedino u naslovima pjesama kada označava njihov poredak u djelu.

8.2.1. Imenice

U kategoriji imenica Della Bella (2006: 33) navodi osam padeža u koje uključuje ablativ. Prvih pet padeža isto je kao i u suvremenim gramatikama (nominativ, genitiv, dativ, akuzativ, vokativ), kao šesti padež navodi ablativ (riječ je zapravo o genitivu uz prijedlog *od*), a sedmi i osmi padež su instrumental i lokativ. S obzirom na genitiv jednine, Della Bella (2006: 33) razlikuje tri imeničke deklinacije: *a*, *e* i *i*. Sve navedeno Della Bella preuzima od Kašića uvodeći jedino manje promjene u nastavcima za pojedine padeže.

U prvu deklinaciju ubraja imenice s morfemom $-\emptyset$ ili $-e$ ovisno o rodu (*Bog*, *čovjek*; *lice*, *srce*). U padežima jednine tih imenica kod Gundulića i Della Belle ne postoje veće razlike od današnjeg standardnog jezika. U *Piesnima* nalazimo samo nekoliko primjera koji odstupaju

od današnjih pravila, ali i Della Bellinih rješenja: u genitivu jednine imenice *otrov* naveden je morfem *-i* (*Cifto, griescne bef otrovi*, Pj. 4.), što može značiti ili da Gundulić imenicu deklinira prema *i* deklinaciji, ili da takav morfem koristi kao stilem zbog rime; imenicu *smeće* uvijek deklinira prema ženskoj *e* deklinaciji (*Tiem flovoglian, i pun smechie*, Pj. 3.; *ierfu u smechi košti moie*, Pj. 1.); imenica *plač* u instrumentalu jednine u djelu javlja se dva puta, uvijek u nepreporučenom obliku *plačom* (*f'gorkiem placiom (iaoh) napoli*, Pj. 5.; *f'grofniem placiom glas ganuti*, Pj. 6.) koji Gundulić preuzima iz narodnog govora (Rešetar, 1942: 22). Za nominativ množine Della Bella (2006: 35) navodi morfeme *-i* ili *-e* s obzirom na rod, što se potvrđuje i kod Gundulića. Zanimljivost koja se javlja u *Piesnima* upotreba je duge i kratke množine imenica muškoga roda prema potrebama osmeračkog stiha (*kragli, linovi*). Iz istoga razloga na nekoliko mjesta imenicu *dan* navodi u starom deklinacijskom obliku *dni*. Oko gramatičkoga morfema *-a* u genitivu (i ablativu) množine *a* deklinacije autori se podudaraju (*priateglia, obfiednika; vrela*), s time da Della Bella (2006: 35) navodi i *-ov* kao mogući nastavak, ali preferira *-a*. Kašić (2002: 55) ovdje na prvo mjesto stavlja stariji nastavak *-ov*, navodeći još i nastavke *-ev*, *-aa* i *-ij*. Za dativ Della Bella (2006: 35) navodi nastavke *-em*, *-im* i *-om*, čime se vrlo malo razlikuje od Kašića (2002: 49) koji navedenim nastavcima dodaje i rjeđi nastavak *-in*, a kod Gundulića za ovaj padež *a* deklinacije nalazimo samo jedan primjer s nastavkom *-ima* (*Sinovima*) koji se koristi i danas. U akuzativu susrećemo podudarnost trojice autora: morfem *-e* za imenice muškoga roda i morfem *-a* za imenice srednjega roda (*priateglie; zla*). Za vokativ u *Piesnima* ne nalazimo primjer, a kod lokativa, tj. osmoga padeža, nailazimo na manje nepodudarnosti: Della Bella (2006: 35) i Kašić (2002: 55) za osmi padež navode nastavak *-ih*, s time da Della Bella tek u primjeru deklinacije navodi mogućnost korištenja nastavka *-ijeh*, dok kod Gundulića nailazimo isključivo na potonji nastavak (*ufzalieh, grielieh*). Instrumental množine *a* deklinacije kod Gundulića nalazimo u samo nekoliko primjera koji imaju različite nastavke: *dielim, f'cvalim* i *nepriateglim*. Za ovaj padež Della Bella (2006: 35) navodi nastavke *-imi* i *-ima* kojima Kašić (2002: 49) dodaje još i *-ij*, što znači da opet nailazimo na manju nepodudarnost u Gundulićevu slučaju, vjerojatno iz metričkih razloga. Mikalja (2001: 893), za razliku od Kašića i Della Belle, uvijek donosi samo jedan padežni nastavak, podudarajući se s Gundulićevim rješenjima, osim u dativu množine za koji navodi nastavak *-om*.

U ženskoj *e* deklinaciji kod Gundulića nemamo potvrde za sve padeže. Njegovi nastavci za jedninu u *Piesnima* jednaki su standardnom jeziku, kao i Kašićevim i Della Bellinim prijedlozima, s time da za vokativ ne postoji nijedan primjer. Imenici *vrana* radi rime mijenja

rod u muški (*nochni vran*), tako da nju ne ubrajamo u ovu deklinaciju. Od množinskih padeža zanimljivi su genitiv, dativ, lokativ i instrumental jer pokazuju starije jezično stanje, tj. razlikuju se od standarda. Za genitiv množine Gundulić većinom nastavak *-a* (*vernijh fluga, od fufa grofnijeh*), osim jedinoga slučaja kada koristi \emptyset (*od nepravd*), najvjerojatnije radi zadovoljavanja stiha, ali može biti rezultat starijeg stanja jezika u kojemu *ь* na kraju riječi otpada. Kašić (2002: 73) ovdje kao mogućnosti navodi oba Gundulićeva, dok Della Bella (2006: 39) navodi samo nastavak *-a*. U dativu se autori podudaraju koristeći nastavak *-am* (*slugam, femgliam*), isto kao i u lokativu čiji je nastavak *-ah* (*tminah*). Za instrumental množine Kašić (2002: 77) i Della Bella (2006: 39) navode nastavke *-ami* i *-ama* te rijedi nastavak *-am*, dok kod Gundulića za nastavak *-ama* nemamo nijednu potvrdu za razliku od ostala dva (*hvalami, ufdami; slugam*).

Za *i* deklinaciju u *Piesnima* nalazimo tek nekolicinu primjera od kojih je zanimljiv samo jedan nepodudaran sa standardom, a to je lokativ množine imenice *kost* (*koštieh*), za koji Kašić (2002: 83) navodi nastavke *-ah*, *-eh* i *-ih*, a Della Bella (2006: 43) samo *-ih*.

8.2.2. Pridjevi i zamjenice

U pridjevima i zamjenicama u *Piesnima* također nalazimo starije gramatičke morfeme. Zamjenice Gundulić koristi nešto češće nego pridjeve jer za njih većinom nema mjesta u ograničenoj metrici kojom mora izraziti svoju prvotnu zadaću, a to je obraćanje Bogu. S obzirom na to da u djelu ne nalazimo potvrdu za sve padeže zamjenica i pridjeva, analizirani i uspoređeni s rješenjima gramatičara bit će samo oni koji se ne podudaraju sa standardom. Pridjevi i zamjenice kod Gundulića promatrat će se većinom iz perspektive današnje pridjevsko-zamjeničke deklinacije jer ličnih zamjenica u *Piesnima* ima vrlo malo.

Kašić (2002: 85-89) i Della Bella (2006: 43) raspoznaju razliku između određenih i neodređenih pridjeva, ali navode primjere deklinacije samo za neodređene, dok određene objašnjavaju u napomenama. Kašić u pridjeve ubraja i upitne, odnosne i neodređene zamjenice. Kod Mikalje, kao i kod imenica, ne postoje svi padeži u deklinacijama.

Lične zamjenice u psalmima pronalazimo vrlo rijetko, a većinom se radi o zamjenicama *ja* i *ti* u različitim padežima koje oblikom odgovaraju današnjem standardnom jeziku. Kao i kod imenica, množinski se oblici zamjenica u psalmima razlikuju od današnjeg jezika, za što u kategoriji ličnih zamjenica imamo samo nekoliko potvrda: dativ zamjenice *oni* (*Imoglienia*

smerna gnijmi, Pj. 5.) i instrumental zamjenice *nas* (*Priblifciatfe meghiu nami*, Pj. 2.). Primjer dativa poklapa se sa svom trojicom gramatičara, a instrumental samo s Kašićem (2002: 139) i Della Bellom (2006: 47), dok Mikalja taj padež ne navodi.

Povratna zamjenica *sebe, se* u psalmima ima gramatičke morfeme jednake standardnome jeziku od kojega se jedino razlikuje bilježenjem duplim grafemima (*lebbi*).

Najčešće zamjenice u djelu su posvojne, pokazne i upitno-odnosna zamjenica *koji*. Ostale (povratno-posvojna zamjenica *svoj*, upitne i neodređene zamjenice) se zamjenice javljaju nešto rjeđe. Nominativ posvojnih zamjenica ženskoga roda *moja* i *tvoja* Gundulić u *Piesnima* uvijek navodi u kratkom obliku *má* i *tvá* (*I má dufcia u fvom stagniu*, Pj. 1.; *Tvá vlas tako Gofpodine*, Pj. 4.), dok Kašić (2002: 155) i Della Bella (2006: 51) predstavljaju njihove duge i danas standardne oblike *moja* i *tvoja*. Pokazne zamjenice *ovaj* i *onaj* u nominativu muškoga roda trojica autora navode u skraćenom obliku *ovi*, *oni*. Instrumental jednine pridjevsko-zamjeničke deklinacije u *Piesnima* se javlja samo u dvama stihovima: *Ier pred svijetliem lijzem tvijme* (Pj. 7.) i *Pribiem telckiem (iaoh) porafom* (Pj. 3.). Kašić u deklinaciji pridjeva za ovaj padež ne navodi primjer, u deklinaciji posvojnih zamjenica navodi nastavak *-im* (2006: 155), dok Della Bella (2006: 51) u oba slučaja daje nastavke *-em* ili *-im*. Unatoč Gundulićevu korištenju naveska u instrumentalu posvojne zamjenice *tvoj*, možemo reći da se njegova rješenja poklapaju s gramatičarima koji naveske u gramatikama ne navode. Za genitiv množine Gundulić koristi nastavke *-(j)eh* i *-ih*:

„Terchiu od fu/a grofnieh vijre...” (Pj. 1.)

„Sinovima od pobienijh...” (Pj. 5.)

„Vernijh fluga tvojih sinovi...” (Pj. 5.)

„Od kieh dufci mojjeftvara...” (Pj. 7.)

Kao i u prijašnjim slučajevima, te razlike nastaju zbog očuvanja osmerca. Kašić (2002: 155) i Della Bella (2006: 43) za ovaj padež navode jedino noviji nastavak *-ih*, s čime se slaže i Mikalja (2001: 897), koji uz to navodi još i nastavak *-(j)eh*, ali samo za zamjenice. U dativu množine Gundulić koristi nastavak *-ima* (*flugam tvijma, lemgliam tvijma*), a u jednom slučaju i stariji nastavak *-(j)em* (*fvijem onijem*). Kašić (2002: 155) u obje deklinacije donosi nastavak *-im*, dok Della Bella (2006: 43) odobrava *-im* i *-jem*, oba nastavka koja nalazimo kod Gundulića. Kod Mikalje ovaj padež pridjeva i zamjenica ne nalazimo. Za lokativ množine u psalmima ne nalazimo nijedan primjer pridjeva ili zamjenica, dok za instrumental postoji primjer:

„Ierfe uftarah meghiu f**ivma**
Nepriateglim hud**im** mo**ijm**...“
(Pj. 1.)

Kašić (2002: 155) za instrumental množine pridjeva navodi nastavke *-imi* i *-ima*, a za instrumental zamjenica samo nastavak *-imi*, dok Della Bella (2006: 43) u deklinaciji pridjeva navodi čak tri nastavka, *-imi*, *-jemi* i *-jema* i u deklinaciji zamjenica nastavke *-imi* i *-jema*. Iz nastavka u zamjenici *svi* možemo vidjeti kako se Gundulić rješenjima najviše poklapa sa standardnim jezikom odbacivši stare nastavke, što znači da bi vjerojatno i u pridjevu *hudi* i zamjenici *moj* iskoristio isti nastavak da mu to dopušta metrika, isto kao i u instrumentalu množine imenica prve deklinacije za koje nalazimo samo nastavak *-im*.

8.2.3. Glagoli

Zbog već spomenute tematike psalama, imperativ je možda najčešći glagolski način koji pronalazimo u djelu, a konkuriraju mu indikativ prezenta i perfekta. Imperativ je najčešće u drugom licu jednine zato što njime pjesnik upućuje molitve Bogu:

„**Stifni** /čvalim, ftegni u/dami...“ (Pj. 1.)
„**Slobodi** me od vapienia...“ (Pj. 4.)
„Tij molitvu moiu **uflifci**...“ (Pj. 5.)

Postoji i nekoliko primjera drugoga lica množine i trećega lica jednine i množine:

„**Odfstupite** fvi od mene...“ (Pj. 1.)
„**Hvalitefe** i flavite...“ (Pj. 2.)
„**Neka budu** navieftiti...“ (Pj. 5.)

„**Neka** ufci fвете tvoie
Priklogniene **budu ciuti**...“
(Pj. 6.)

„**Neka** skladna, i iedina
Mnoftva od puka **kupè** u/bore,
Ikraglieve **neka dvore**
Neka flufce Gospodina.“
(Pj. 5.)

Treće lice imperativa, kao što je i u današnjim pravilima, Gundulić tvori pomoću čestice *neka*, ali uz nju u nekoliko navedenih slučajeva ne stavlja prezent, nego futur drugi, tvori od svršenog prezenta glagola *biti* i infinitiva. Takva tvorba starija je od današnje pomoću

glagolskog pridjeva radnog i svršenog prezenta glagola biti, a kao regularnu ju spominje i Rešetar (1942: 34). Zanimljivo je što tvorbu futura kakvu navodi Gundulić zapadnoslavenski i istočnoslavenski jezici koriste kao standardnu za nesvršene glagole. Neki od primjera koje nalazimo u djelu su:

„**f**atv**at budem** ia skrušceno...“ (Pj. 5.)

„Da glas tufcbà ù zviglienijh
Okovanijm **bude ciuti**...“
(Pj. 5.)

„Priklogniene **budu ciuti**...“ (Pj. 5.)

Kašić u gramatici ne spominje futur drugi, a u tvorbi imperativa za treće lice množine ne koristi česticu *neka*, nego navodi treće lice prezenta (*imáyu onì*) (2002: 273). Drugo i treće lice jednine izjednačava koristeći današnje nastavke *-ø*, *-i* i *-j* (*dvighni, imáyu, bìy se*). Della Bella također ne poznaje futur drugi, dok kod imperativa, uz tvorbu očito preuzetu od Kašića, uvodi inovativnu tvorbu pomoću čestice *neka* koju bilježi uz sva lica:

„Ispravno se kaže i: *neka budeš ti, neka bude on. Mn. neka budémo mi, neka budéte vi, neka budu onì.*“ (Della Bella, 2006: 63).

Futur prvi Gundulić tvori prema današnjim pravilima s kojima se slažu Kašić i Della Bella, ali ga nazivaju samo futur jer futur drugi ne poznaju. Gundulićeva se upotreba futura prvog od standarda razlikuje jedino fonološkim bilježenjem, tj. spajanjem pomoćnoga glagola i infinitiva:

„**Umivachiu** mú poltegliu...“ (Pj. 1.)

„**Svichie** framni, i smuchieni
Nepriategli moj **biti**...“
(Pj.1.)

Prezent i perfekt također tvori prema današnjim pravilima, s jednom iznimkom u konjugaciji glagola *živjeti* u trećem licu množine prezenta za koje navodi gramatički morfem *-u* analogijom prema konjugaciji glagola *moći*. Unatoč tome što bi bilo logično da zbog metrike koristi kraće glagolske oblike, kod Gundulića ipak češće nalazimo perfekt nego aorist i imperfekt. Iz aorista glagola *usahnuti* u trećem licu množine (*ulahose*) možemo zaključiti kako slijedi Kašića (2002: 305) koji navodi dvije mogućnosti tvorbe aorista za glagole koji

završavaju na *-nuti*: *dvìghnuh* ili *dvìghòh*⁹. U djelu nalazimo i primjere imperfekta (npr. *kuniahufe*) koji se također podudaraju sa standardnim jezikom, isto kao i glagolski prilozi (*stoiechim, ufđighnuvŭci*).

Infinitiv se u psalmima većinom javlja u svom punom obliku na *-ti* ili *-ci*, ali ga Gundulić ponekad skraćuje ako se nalazi ispred nenaglašenog nesvršenog oblika glagola *htjeti* (*datchiu*), s time da se u slučaju futura prvog infinitiv većinom dodatno krnji otpadanjem krajnjega *-t* (*kafachiu, Svietlichiefe*).

Iz morfološke analize psalama zaključujemo kako su glagoli vrsta riječi koja se kod Gundulića najviše poklapa sa standardnim jezikom, tj. najmanje od njega odstupa, pri čemu je jedina ozbiljna razlika od pravila nedosljedna (a u jednom slučaju i nepravilna) tvorba futura drugog. Imenske riječi (osim brojeva koje nije bilo moguće analizirati) bilo je najzanimljivije proučavati jer se u njihovom gramatičkim morfemima najbolje vidi jezična raznolikost 17. stoljeća, a s obzirom na učestalost upotrebe nekih nastavaka kod Gundulića u usporedbi s gramatičarima možemo zamisliti koliko je standardni jezik danas mogao biti drugačiji da su donesene druge odluke u odlučujućim trenucima.

8.3. Sintaksa i leksik

U sintaksi psalama, kao i u morfologiji, nalazimo određene nedosljednosti i nepravilnosti. Budući da se radi o stilski obilježenom tekstu, sintaksa je sama po sebi slobodnija pa neće biti podobno analizirana ni uspoređivana s gramatičarima. U ovom će poglavlju biti spomenute razlike s obzirom na standardni jezik, jednako kao i pri analizi leksika.

8.3.1. Sintaksa

U standardnom se jeziku pripadanje subjektu i objektu izriče povratno-posvojnom zamjenicom *svoj*, koju Gundulić u nekoliko slučajeva zamjenjuje posvojnim zamjenicama *moj* i *tvoj*:

„Mochfam targo **moie** fnage...“ (Pj. 1.)

„Ne oftavi Boŭce mili
Slugu **tvoga** pa poghine...“

⁹ Aorist *dvigoh* dolazi od onfinitiva *dvici* koji Kašić u gramatici ne spominje, nego oblike od *dvici* svrstava pod glagole s nastavkom *-nuti*.

(Pj. 3.)

„Smernofamse obratijo
Na nevogliu **moiu** fada...“
(Pj. 2.)

Na takvu upotrebu upozoravaju brojni jezični savjetnici zato što se ona i danas javlja kao česta greška u govoru i pismu. U ovom slučaju ne možemo reći da Gundulić svjesno zaobilazi pravila kako bi se prilagodio stihu ili rimi jer se u oba slučaja posvojna zamjenica *moj* nalazi u sredini riječi pa ju je mogao bez izmjene broja slogova u stihu zamijeniti povratno-posvojom zamjenicom *svoj*.

U jednom stihu, opet radi zadovoljavanja forme osmerca, nailazimo na sročnost zamjenice s rodnom imenice u slučaju gdje bi ona trebala biti sročna sa spolom:

„*falcto ialam tvoia fluga...*“ (Pj. 7.)

Gundulićev se jezik od današnjega razlikuje i upotrebom nekih glagolskih konstrukcija i rekcije. Rečenične konstrukcije s modalnim glagolima autor uvijek nadomještava: konstrukciju *trebati* + infinitiv zamjenjuje konstrukcijom *imati* + infinitiv (*Nauciteechiu pùt iłtini / Pokom imafc fvegh hoditi*, Pj. 2.), *moći* + infinitiv u kondicionalnoj rečenici zamjenjuje konstrukcijom *biti* + infinitiv (*Da glas tufcbà ùzviglienijh / Okovanijm bude ciuti*, Pj. 5.).

Umjesto konstrukcije *razmišljati o* + *L* koristi bezprijedložnu konstrukciju *razmišljati* + *A*: *Stah rafmifcgliaf svà tvà dijla* (Pj. 7.). Ovakva upotreba ne prikazuje starije jezično stanje, nego ju Gundulić koristi kao stilem radi metrike.

Konstrukciju *govoriti nekome nešto* zamjenjuje prijedložnom konstrukcijom *govoriti na nekoga nešto* (*Namenefu talte fivari, / Govorili, lafc s'privari*, Pj. 3.), što očito koristi kako bi zadovoljio dužinu stiha. Bezprijedložnu konstrukciju *mrziti koga* zamjenjuje prijedložnom *mrziti na koga* (*Svi koifu nepravedno / Marfiet name od lucili*, Pj. 3.).

U tekstu nalazimo i sintaktički kalk iz latinskoga jezika *od* + *G* za izricanje pripadnosti ili posvojnosti koji je čest u staroj dubrovačkoj i čakavskoj književnosti (*O' iedini, ò fciughieni, / Od fpaenia moga Bofce, Bofce*, Pj. 3.; *moi Bofce od fpaenia, Od bolechie dufcie u febbi*, Pj. 4.). Ovo je još jedan slučaj u kojem se Gundulić direktno povezuje s bogatom književnom tradicijom renesanse.

8.3.2. Leksik

Iz Gundulićeve će leksika biti izdvojene one riječi koje su danas arhaične ili zastarjele i izrazi koji se razlikuju od standardnoga jezika. Budući da se radi o religioznom tekstu, leksik je ograničen na tu tematiku pa iz analize nećemo puno saznati o razlikama leksičke uporabe između današnjeg i dubrovačkog jezika 17. stoljeća.

Kod promjenjivih vrsta riječi pronalazimo izrazne i tvorbene arhaizme, s time da neki izrazni imaju šire ili uže značenje od današnjih ekvivalenata. Najviše je izraznih arhaizama: glagol *spovijedati* danas ima izraze *govoriti*, *ispričati* (*Tko da flave tvoie spovie?*, Pj. 1.), umjesto izraza *truditi* koristimo *umarati*, *mučiti* (*Ja nepravdu ka me trudi*, Pj. 1.), glagol *otпустiti* ima izraz *oprostiti* (*Grieha moga tij od pułti*, Pj. 2.), izraz *obрати* se samo u jednom slogu razlikuje od današnjega *odabrati* (*Sarze moie flidit obra*, Pj. 4.), umjesto imenice *dreselje* danas koristimo *žalost* (*flo, skogałam ù drełegliu*, Pj. 1.), a imenica *zrak* kod Gundulića ima značenje *vid* (*occij moieh frak iedini*, Pj. 5.), *vaj* označava *bijedu* i *tugu* (*O'vij kijšte fad ù vaiu*, Pj. 2.). Primjer tvorbenog arhaizma je imenica *opsjednik* (*Od hudijeh obłiednika*, Pj. 2.) koju danas tvorimo pomoću sufiksa *-telj* pa tako dobivamo riječ *opsjedatelj*. U ovu kategoriju ubrajamo i stare gramatičke morfeme imenica, zamjenica i pridjeva o kojima je već bilo riječi u prethodnim poglavljima pa ih ne treba posebno navoditi.

U nepromjenjivim vrstama riječi arhaizme, i to uvijek samo izrazne, pronalazimo u priložima prijedlozima i veznicima. Tako umjesto prijedloga *nad* i *iznad* Gundulić koristi arhaizme *vrh* i *vrhu* (*Imat milos varhu smechie*, Piesan druga; *Milofardan varhu mæ fledi*, Pj. 4.). Prijedlog *nasuprot* iskazan je izrazom *protiv* (*Termi fvakij protiv stoji*, Pj. 3.), a prijedlog *prema* izrazom *suproč* (*Isteklisu vechie fvudi / Suproch meni (iaoh) kripołti*, Pj. 4.). Prilog *opeta* danas ima samo malo drugačiji izraz *opet* (*U'fred dana nemo opeta*, Pj. 5.). Veznik *ter* (*Terchiu od fufa grołnijeh vijre*, Pj. 1.) ima više namjena pa ga možemo zamijeniti današnjim veznicima *a*, *pak*, *te* i *i* koji i danas u određenim kontekstima mogu jedni druge mijenjati. Veznik *dočim* (*U fcivotu docim stoji*, Pj. 6.) danas ima izraz *dok*. U tekstu se susrećemo i s prijedlogom *cić* ili *cića* (*Tijm zijch ove obiciaij*, Pj. 6.) koji ima šire značenje od današnjih ekvivalenata *zbog* i *radi* čiju upotrebu treba razlikovati.

U pjesmama pronalazimo i konstrukcije koje danas imaju nešto drugačiju primjenu. Tako bismo danas rekli *uzeti nešto za grijeh*, dok Gundulić umjesto glagola *uzeti* koristi glagol *staviti* (*Komu diello niedno nije / Stavio fã grieh viłchni s' Nebbi*, Pj. 2. Za izricanje početka neke radnje ne koristi glagol *početi* s infinitivom, nego ga zamjenjuje glagolom *stati* (*Ter u oghgniu fvaki dio / Sarza moga fta graditi*, Pj. 5.).

U grafijske arhaizme ubrajamo riječi u kojima je iskorišten stariji slovopis i pravopis, što uključuje korištenje grafema *z* za fonem /c/, *f* za /z/ itd., bilježenje popratnoga *a* uz /r̥/, bilježenje grafema *j* kao naznaku dugoga /i/, nerazdvajanje riječi itd., dok u fonološke ubrajamo dokraja neprovedenu jotaciju u riječima *fdravie*, *milofardie* i sl., ispadanje suglasnika /t/ iz suglasničkog skupa *st* (*boles*), promjenu vokala *o* na *a*, suglasnički skup *kt* u inicijalnoj poziciji i ostalo što je navedeno u poglavlju o slovopisu i glasovnim promjenama.

Unatoč tome što nastaju u prvoj polovici 17. stoljeća, jezik *Piesnimi pokornih kralja Davida*, uz starije gramatičke morfeme i poneki arhaizam, posjeduje mnoge suvremene oblike zbog kojih možemo tvrditi da je dobrim djelom standardiziran. Problematiku procesa koje smo ovdje imali priliku uočiti, a to je izbor između ijekavice i ikavice, neujednačenost sklonidbe i pronalazak pravopisnih rješenja, preuzet će prvo standardno razdoblje u kojem se zamjenjuju pokrajinske književnosti i jezci nadregionalnom novoštokavštinom, što je isključivalo isključuje jedino kajkavce. Kada kajkavci prihvate novoštokavski pismeni jezik tridesetih godina 19. stoljeća, govorimo o jedinstvenom hrvatskom standardnom jeziku.

Unatoč tome što Gundulićevo pjesništvo u svoje vrijeme ostaje bez masovnog izvanregionalnog odjeka zbog svoje povezanosti s čakavskom tradicijom koju nisu mogle prihvatiti manje književno razvijene sredine, njegov je rad uvelike utjecao na standardizaciju hrvatskoga jezika, naročito u vrijeme ilirskoga pokreta kada se na njegov bogati jezik pozivaju jezikoslovci u akcijama normiranja i stvaranja modernog hrvatskog identiteta.

8.4. Manje poznate riječi:

cić – zbog, radi

dreselje – žalost

opsjednik – opsjedatelj

otpustiti – oprostiti

spovijedati – govoriti

vaj – bijeda, tuga

zrak – vid

9. Zaključak

Iz analize prepjeva Davidovih psalama Jana Amosa Komenskog i Ivana Gundulića zaključujemo kako su jezici obojice autora prilično bliski suvremenim standardiziranim jezicima s određenim odmacima: jezik Komenskoga svjedoči ponajprije o glasovnim promjenama koje su još uvijek u tijeku u vrijeme baroka, dok se u Gundulićevu jeziku najviše očitiju morfološki procesi standardizacije i to ponajprije kod imenica. U oba psaltira očituju se i stara pravopisna i slovopisna stanja analizom kojih zavirujemo u problematiku tiska, izbor grafema, ali i samu povijest izdavanja knjiga. Zanimljivo je što se kod oba autora javlja grafem *f*, doduše za različite foneme, /s/ u češkom i /z/ u hrvatskom jeziku, a iz toga možemo zaključiti kako su europske tiskare imale ujednačene mogućnosti. Sličnost koja se javlja je i gramatički morfem *-uv* ili *-ův* za genitiv množine imenica muškoga roda koji spominju češki i hrvatski gramatičari koji je jedan od ostataka zajedničkoga jezika pa je zanimljivo pogledati jezični razvoj hrvatskoga i češkoga jezika s obzirom na taj morfem. Osim toga, jezici ovih djela omogućuju nam bolje shvaćanje suvremenih jezika kojima se danas koristimo, a isto tako daju dobar uvid u to kako je do današnjega stanja došlo i zašto. Osim toga, iz ove su analize vidljive posebnosti najvažnijih baroknih autora Hrvatske i Češke te njihovo nadovezivanje na književnojezičnu tradiciju humanizma koja je vječno obilježila kulture i jezike ovih zemalja.

Unatoč tome što djeluju u razdoblju baroka, obojica su autora utjecala na formiranje suvremenih standardnih jezika uključujući u svoj rad književnojezičnu tradiciju područja na kojima djeluju. Njihov bogati izraz inspirirao je češke i hrvatske jezikoslovce u ključnom razdoblju formiranja jezičnih i narodnih identiteta koji kao svoj bitan dio ove autore uvažava sve do danas.

Izvori

Gundulić, I. (1990): *Pjesni pokorne kraglia Davida gospodina Giva Frana Gundulichia*. Red. D. Fališevac, S. P. Novak, Međunarodni slavistički centar SR Hrvatske, Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb.

Johannis Amos Comenii Opera Omnia. 4 (1983): *Zpráva o naučení a kazatelství; O poezii české; Dionysii Catonis Disticha moralia; Přídavek Distichů; Žalmy; Nové písně některé; Žehnání kněze Jana Cyrilla; Písnička ku pohřbu Pavla Fabricia; Veršované modlitby z Přídavků k Praxis pietatis; Písně a kratší básnické projevy; De metris Bohemicis adnotatiuncula: parafráze IV. eklogy Vergiliovy; Carmina per occasionem scripta- básně příležitostné*. Red. M. Kopecký, Academia, Prag.

Jiriček, J. (1861): *Časoměrné překlady žalmův Br. Jana Amosa Komenského, pak Br. Jana Blahoslava, kn. Matouše Philonoma Benešovského a M. Vavřince Benedikta Nudožerského, L. Grundov, Beč.*

Literatura

Anić, V. (2004): *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Novi liber, Zagreb.

Ardelio Della Bella, A. (2006): *Istruzioni grammaticali della lingua illirica = Gramatičke pouke o ilirskome jeziku*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.

Barić, E., Lončarić, M., Malić, D., Pavešić, S., Peti, M., Zečević, V., Znika, M. (1995): *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb.

Bogišić, R. (1991): Hrvatski Barokni slavizam, Hrvatski književni barok, 9-39.

Brozović, D. (2008): *Povijest hrvatskoga književnog i standardnoga jezika*. Školska knjiga, Zagreb.

Čornej, P., Pokorný, J. (2003): *Dějiny českých zemí do roku 2004 ve zkrátce*. Práh, Prag.

Čornejová, M., Rychnovská, L., Zemanová, J. (2010): *Dějiny českého pravopisu (do r. 1902)*, Host: Masarykova univerzita, Brno.

Dobrovský, J. (1809): *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache, zur gründlichen Erlernung derselben für Deutsche, zur vollkommener Kenntniss für Böhmen*, Johann Herrl, Prag. Izvor: Vokabulář webový. Webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny.

<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/DobLehr1809>

- Filipec, J. (2006): *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost: s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky*, Academia, Prag.
- Janečková, M. (2009): *K jazyku českého baroka*, Arsca, Prag.
- Kašić, B. (2002): *Osnove ilirskoga jezika u dvije knjige*. Prijevod s izvornika Sanja Perić Gavrančić, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.
- Kolenić, Lj. (1999): Glagolski načini i vremena u starim hrvatskim gramatikama, *Jezikoslovlje II*, Osijek, 101–126.
- Kolumbić, N. (1991): Neke osobitosti žanrova hrvatskoga književnog baroka, *Hrvatski književni barok*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 39-53.
- Komárek, M. (2012): *Dějiny českého jazyka*, Host, Brno.
- Kombol, M. (1961): *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Kopecký, M. (1983): *Johannis Amos Comenii Opera Omnia. 4, Zpráva o naučení a kazatelství; O poezii české; Dionysii Catonis Disticha moralia; Příkladavek Distichů; Žalmy; Nové písně některé; Žehnání kněze Jana Cyrilla; Písnička ku pohřbu Pavla Fabricia; Veršované modlitby z Příkladků k Praxis pietatis; Písně a kratší básnické projevy; De metris Bohemicis adnotatiuncula: parafráze IV. eklogy Vergiliovy; Carmina per occasionem scripta- básně příležitostné*. Academia, Prag.
- Kott, F. Š. (1878–1893): *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický*, Prag. Izvor: Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR, v. v. i. <http://kott.ujc.cas.cz/index.php?vstup=&zpusob=seznam&Vyber=100000&Zobrazeni=H&popis=&heslo=&hledat=&Strana=1>
- Králík, P., Nekula, M., Rusínová, Z. (1996): *Příruční mluvnice češtiny*, Nakladatelství Lidové noviny, Prag.
- Králík, S. (1970): Česká souvětňná stavba v díle J. A. Komenského, *Slavia 39*, Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., Prag, 531–538.
- Kučera, K. (1985): Mluvnické názory J. A. Komenského, *Práce z dějin slavistiky X: Starší české, slovenské a slovanské mluvnice*, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Prag.
- Lamprecht, A., Šlosar, D., Bauer, J. (1986): *Historická mluvnice češtiny*, Státní pedagogické nakladatelství, Prag.
- Lehár, J., Stich, A. (2000): *Knihá textů: česká literatura od počátků k dnešku. 1, Od počátků do raného obrození: 9. století – 1. třetina 19. Století*, Nakladatelství Lidové noviny, Prag.

- Lisac, J. (1994): Gundulić i hrvatski jezični standard, *Hrvatski jezik i njegovi proučavatelji*, Split: Književni krug, Split, 25–33.
- Mikalja, J. (2001): *Blago jezika slovinskoga (1649./1651.): transkripcija i jezikoslovna interpretacija*. Autorica koncepcije i popratne studije Darija Gabrić Bagarić. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.
- Moguš, M. (2010): *Povijesna fonologija hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Moguš, M. (2009): *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, Nakladni zavod Globus, Zagreb.
- Nudožerský, V. B. (1603): *Grammaticae Bohemicae ad leges naturalis methodi conformatae et notis numerisque illustratae ac distinctae libri duo*, Jan Otmar Jakubův Dačický, Prag. Izvor: Vokabulár webový. Webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny. <http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/BenGram1603>
- Pavličić, P. (1995): *Barokni stih u Dubrovniku*, Matica hrvatska u Dubrovniku, Dubrovnik.
- Novak Prosperov, S. (1990): *Piacularium psalmodum Gundulae, Pjesni pokorne kraglia Davida gospodina Giva Frana Gundulichia*, Međunarodni slavistički centar SR Hrvatske, Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb, 1–10.
- Rešetar, M. (1942): Glavne osobine Gundulićeva jezika, *Rad HAZU* 272, Narodna tiskara, Zagreb.
- Rosa, V. J. (1672): *Čechořečnost, seu Grammatica linguae Bohemicae quatuor partibus...* Prag. Izvor: Vokabulár webový. Webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny. <http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/RosaGram1672>
- Tafra, B., Košutar, P. (2012): Nova periodizacija povijesti hrvatskoga književnoga jezika, *Filologija* 57, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 185–204.
- Sesar, D. (2011): Hrvatska književnojezična situacija XVIII. stoljeća u slavenskom kontekstu, *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim II*, ur. D. Sesar, FF press, Zagreb, 51-62.
- Sesar, D. (1996): *Putovima slavenskih književnih jezika. Pregled standardizacije češkoga i drugih slavenskih jezika*, Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Sesar, D., Vidović Bolt, I. (2011): Zlatno doba slavenskih književnih jezika, *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim II*, ur. D. Sesar, FF press, Zagreb, 17-33.
- Slovník spisovného jazyka českého I – IV (1960–19711), I – VIII (19892)*, ČSAV, Praha.
- Stich, A. (1995): Česká spisovnost a nespisovnost (Naše postoje k češtině 17. a 18. století), *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993*, Praha, 49–56.
- Šlosar, D., Večerka, R. (2009): *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti*, Host, Brno.

Šteyer, M. V. (1668): *Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti, vytažený z České biblí, která na několik dílů rozdělena a vejklady po krajích položenými vysvětlena byvši, mezi nekatolickými jest u veliké vážnosti, ale pro kacírské bludy od katolíků ani čísti, ani chovati se nemá. Nicméně poněvadž (podlé všech zdání) nad jiné české knihy vlastněji, pěkněji a pilněji vytištěna byla, způsob jejího písma nemůže se než nad míru chváliti — a ten tuto se vykládá a hoden jest, aby všickni školní mistrové poručili svým učedníkům jej míti bedlivě čísti a podlé něho psáti se učiti*, Impressí Universitatis v koleji soc. Jesu blíž Mostu, Prag.
Izvor: Vokabulář webový. Webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny.
<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/StajerZpusob1668>

Vončina, J. (1977): *Analize starih hrvatskih pisaca*, Čakavski sabor, Split.

Vončina, J. (1999): *Tekstološka načela za pisanu baštinu hrvatskoga jezičnog izraza*, Matica hrvatska, Zagreb.

Vuković, P. (2013): *Uvod u jezikoslovnu bohemistiku. 1, Fonetika i fonologija, leksikologija, rječotvorje*, FF-press: Filozofski fakultet, Odsjek za zapadnoslavenske jezike i književnosti, Zagreb.

Shrnutí

Analýza parafrází Davidových žalmů Ivana Gunduliće a Jana Amosa Komenského a jejich srovnání s mluvnici ukázaly, že jazyky obou autorů byl velmi blízký současným spisovným jazykům, od kterých se rozlišovaly arhaickými koncovkami nebo slovesnými tvary: Gundulićova chorvatština ještě měla staré koncovky podstatných a přídavných jmen a Komenského čeština přechodníky a infinitivní tvary, které končily na *-ti* nebo *-ci*. Oba autory používali staré pravopisy: Komenský se jako farář Jednoty bratrské navazoval na jejich tradici a používal tzv. bratrský pravopis, zatímco Gundulić, i když mohl úplně převzít Kašićova pravopisná řešení, převzal je jenom částečně a přidal jim nová pod vlivem latiny a italštiny.

I když jazyky obou autorů byly velmi blízké současným spisovným jazykům, česká periodizace jazyk Komenského považuje za spisovný, zatímco chorvatská periodizace Gundulićův jazyk za spisovný nepovažuje.

Klíčová slova:

Baroko, humanistická tradice, Jan Amos Komenský, Ivan Gundulić, doba temna, protireformace, náboženská literatura, žalmy, parafráze, bratrský pravopis, analýza, mluvnice, archaické tvary, arhaická slovní zásoba, jazykový vývoj, periodizace jazyka a literatury, srovnání spisovného a barokního jazyka